

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Anežka Pospíchalová

**Svaz demokratických sil ve
srovnání s Občanským fórem v
letech 1989 - 1992**

Bakalářská práce

Praha 2017

Autorka práce: **Anežka Pospíchalová**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Michel Perottino, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2017**

Bibliografický záznam

Pospíchalová, Anežka. *Svaz demokratických sil ve srovnání s Občanským fórem v letech 1989 - 1992*. Praha, 2017. 75 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií. Vedoucí bakalářské práce doc. PhDr. Michel Perottino, Ph.D.

Abstrakt

Tématem práce je vznik a vývoj Svazu demokratických sil v Bulharsku v letech 1989-1992 ve srovnání v Občanským fórem ve stejném časovém období. SDS vznikl v prosinci 1989 v reakci na oslabování komunistického režimu a nespokojenost veřejnosti s ním. Oběma politickým hnutím se podařilo stát se hlavními aktéry během vyjednávání s představiteli odcházející komunistické moci a formovat tak nová demokratická uspořádání v zemích, především pak pluralitní stranické systémy. Zatímco OF mělo od počátku velmi silnou vyjednávací pozici především díky podpoře většiny veřejnosti, SDS mělo obtížnější pozici kvůli popularitě Bulharské komunistické strany a nedostatečné vnitřní organizaci. Rozdílný vznik a vývoj obou hnutí přineslo velmi odlišné výsledky - OF bylo schopno získat podíl na moci již několik měsíců po svém vzniku, SDS na druhou stranu sestavilo vlastní menšinovou vládu až téměř dva roky po založení hnutí. Vývoj a zánik OF byl podstatně rychlejší ve srovnání s SDS, který se postupně po roce 2002 marginalizoval. Obě hnutí měla nezpochybnitelný vliv na stranické systémy obou nově vznikajících demokracií a jejich význam je často v politických systémech obou zemí zaznamenatelný doposud.

Klíčová slova

Svaz demokratických sil - Občanské fórum - politické hnutí - listopad 1989 - prosinec 1989 - přechod k demokracii - Bulharsko - Československá republika

Abstract

The topic of this study is the formation and activity of Union of Democratic Forces in Bulgaria between 1989 and 1992 in comparison with the Civic Forum during the same time period. UDF was established in December 1989 as a reaction to weakening of the communist regime and dissatisfaction of the general public with the regime. Both political movements successfully became the main actors of roundtable negotiations with the representatives of regimes and as a result the movements had the chance to form the new democratic arrangements, especially pluralistic party systems. Meanwhile Civic Forum had a strong position during the roundtable negotiations thanks to the public support, Union of Democratic Forces had harder position because of strong popularity of Bulgarian Communist Party and insufficient internal organization. The differences in formation and development of both movements caused very different results - CF was able to participate in the governance of Czechoslovakia within months of its own establishment, UDF, on the other hand, formed a minority government almost two years after the formation of movement. Development and extinction of CF was much faster compared to UDF which slowly became marginalized after 2002. Both movements had large influence on party systems of newly-formed democracies and importance of both actors on political systems can still be registered in both countries nowadays.

Keywords

Union of Democratic Forces - Civic forum - political movement - November 1989 - December 1989 - transition to democracy - Bulgaria - Czechoslovakia

Rozsah práce: 99 148 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Čelákovících dne 25. července 2017

Anežka Pospíchalová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Michelu Perottinovi, Ph.D. za pomoc a vedení při psaní této práce. Můj velký dík patří také mé rodině, především otci Petrovi, za trpělivost, pomoc a příjemné prostředí, ve kterém jsem mohla práci psát.

Projekt závěrečné diplomové práce

Katedra politologie IPS FSV UK v Praze

Příjmení: Pospíchalová

Jméno: Anežka

Studijní obor: Politologie a mezinárodní vztahy (Bc.)

Typ práce: bakalářská práce

Akademický rok podání: 2015/2016

Předpokládaný termín dokončení: LS 2017

Název práce: Svaz demokratických sil ve srovnání s Občanským fórem v letech 1989 - 1992

Vedoucí práce: doc. Michel Perottino, Ph.D.

Zdůvodnění výběru práce

K výběru tématu jsem se rozhodla primárně na základě rodinných a osobních vazeb, které mám k Bulharské republice. Zkoumaným předmětem práce je rozbor Svazu demokratických sil, který hrál v letech demokratizace bulharského režimu neopomenutelnou roli, v porovnání s fenoménem českého Občanského fóra jakožto jednoho z hlavních politických aktérů porevolučních let postkomunistické Československé republiky. Vzhledem k podobnému časovému zasazení obou politických uskupení, ale odlišnému vývoji, považuji tuto problematiku za zajímavou a dosud neprozkoumanou z tohoto úhlu pohledu. Na bulharské politické prostředí bych se ráda soustředila také proto, že v českém kontextu má zkoumání politických systémů západní Evropy dlouhou tradici, zatímco bulharský systém, potažmo další stranické systémy východní Evropy, mají poměrně krátkou tradici studia z hlediska české politické vědy. To je způsobeno především krátkým moderním vývojem tohoto systému a jeho značnou nepřehledností, proto bych ráda ve své práci objasnila právě roli Svazu demokratických sil, tedy podstatného politického činitele po revolučním roce 1989. Právě na Svaz demokratických sil bude v práci kladen důraz, jeho vznik a vývoj bude do českého kontextu uveden pomocí komparace s československou politickou scénou,

respektive Občanským fórem. Téma jsem zvolila proto, že ačkoliv se situace obou států v daném časovém období může na první pohled zdát podobná, ráda bych našla a formulovala rozdíly, které zapříčinily odlišný vývoj obou politických aktérů. Diference ve vývoji těchto hegemonů rodící se demokracie jsou úzce provázány také s politickými krizemi v obou zemích po přechodu od komunistických k demokratickým režimům.

Předpokládaný cíl

Práce si klade za cíl porovnání vzniku a vývoje hegemonů změn v rámci vznikajícího politického spektra od podzimu 1989 do konce roku 1992. Protože vývoj Občanského fóra v těchto letech zahrnuje celou jeho existenci, důraz bude kladen právě na Svaz demokratických sil, jehož charakteristiky budou v práci komparovány právě s Občanským fórem. Cílem práce je odhalit rozdíly ve vývoji obou politických hnutí a zároveň popsat počáteční vývoj SDS, stejně tak jako zasadit vznik a vývoj OF do dějinného a politického kontextu. Stěžejními zkoumanými obdobími budou především okamžiky samotného vzniku obou hnutí, rozpad OF a nastínění pozdějšího vývoje SDS.

Metodologie práce

Budu ke své práci využívat jak literaturu historickou, tak politologickou. Vzhledem k tomu, že práce je zaměřena na srovnání dvou konkrétních aktérů v konkrétním časovém úseku, hlavní metodou výzkumu byla zvolena komparativní studie, týkajícími se rámcového zasazení do kontextu Občanského fóra. Dílčím cílem práce je zasazení obou případů do teoretických konceptů politického vývoje. Při tvorbě této práce se budu snažit používat širokou škálu zahraničních i domácích zdrojů. Ráda bych v práci zahrnula také rozhovor/y s dobovými znalci či pamětníky, pokud to bude možné. Práce bude operovat s hypotézami bulharského politologa G. Karasimeonova, stejně tak jako s teoriemi G. Sartoriho či D. Rustowa. Celkově bude mít tato práce charakter nejen popisný, ale hlavně analytický.

Základní charakteristika tématu:

Bulharsko a Československo se v období od konce 2. světové války do konce roku 1989 nacházely s jistými časovými rozdíly v podobných politických podmínkách -

tedy pod vlivem Sovětského svazu. Politická scéna v obou státech byla omezena na vládu jedné dominantní (komunistické) politické strany. Ve druhé polovině 80. let (respektive v Československu z různých důvodů již dříve) vznikala různá uskupení, která postupně vytvářela zárodky budoucích politických uskupení a směrů. V situaci náhlého politického zlomu na konci roku 1989 dějinný proces vedl k prudkému urychlení vývoje a nevyzrálé zárodky politických sil přebíraly politickou odpovědnost za vývoj v obou zemích. Během prvních tří let fungování demokratických režimů (1990 - 1992) docházelo v obou politických uskupeních ke změnám, které utvářely pozdější společnost států. V obou případech vznikala vůdčí revoluční politická tělesa na základě občanských iniciativ, které vycházely na jedné straně z disidentského prostředí a na straně druhé z takzvané šedé zóny. Před těmito politickými tělesy stály mimořádně naléhavé politické a společenské výzvy, spočívající v rychlé transformaci politického systému z komunistického systému jedné hegemonní strany na demokratický pluralitní systém. SDS i OF musely své země vyvést z nestabilní situace v období přechod režimu na demokratický a nastolit běžnou správu státních záležitostí. I přes veškeré odlišnosti obě hnutí dokázala do čela země postavit svého prezidentského kandidáta (Želju Želev a Václav Havel), kteří se stali nejdůležitějšími reprezentanty, což demonstruje sílu obou uskupení.

Předpokládaná struktura práce

1. Úvod
2. Transformace režimů
3. Vznik SDS a OF
4. Vývoj SDS a OF
5. Zánik subjektů a jejich pokračovatelské skupiny
6. Závěr

Základní literatura

Karasimeonov, Georgi. (2004) The Party System in Bulgaria. In Karasimeonov, Georgi (ed.): Political Parties and the Consolidation of Democracy in South Eastern Europe. Sofia: GorexPress Publishing house

Kitschelt, Herbert, Mansfeld Zdenka, Markowski Radoslaw, Tóka Gábor. (1999) Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation, Cambridge: Cambridge University Press

Malíř, J.; Marek, P. a kol. (2005) Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004.11. díl: období 1938-2004. Bmo: Doplněk

Rustow, Dankwart. (1970). Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model. Comparative Politics

Rychlík, Jan. (2000) Dějiny Bulharska, Praha: LN

Sartori, Giovanni. (2005) Strany a stranické systémy, Schéma pro analýzu, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), (překlad: Jiří Kohoutek a Petr Tomáš)

Spirova ,Maria. (2010) Bulgaria Since 1989, In Ramet Sabrina (ed.), Central and Southeast European Politics Since 1989, Cambridge: Cambridge University Press

Šafaříková, Vlasta a kolektiv. (1996) Transformace české společnosti (1989 – 1995) Brno : Doplněk

Wightman, Gordon. (1995) Party formation in East--Central Europe: post-communist politics in Czechoslovakia, Hungary, Poland, and Bulgaria. Aldershot, Hants, England: E. Elgar

Úvod	13
1. Teoretický rámec	17
1.1. Politické hnutí	17
1.1.1. Úloha hnutí v přechodech k demokratickým režimům ve střední a východní Evropě	19
1.1.2. Vznik politických hnutí	20
1.2. Politická strana	20
1.2.1. Vznik politických stran	22
1.2.2. Funkce politických stran	22
1.3. Teorie přechodů k demokracii	23
1.3.1. Typologie přechodů podle Karlové a Schmittera	23
1.3.2. Tři přístupy přechodů k demokracii	24
1.3.3. Fázování podle Rustowa	24
1.3.4. Pojetí Przeworského	26
2. Historický kontext od vzniku až k postupnému rozkladu režimů	28
2.1. Nástup komunistických režimů k moci	28
2.2. Etapy komunistických režimů 1948-1989	29
2.2.1. Bulharský režim	29
2.2.2. Československý režim	30
2.3. Revoluční rok 1989 ve střední a východní Evropě	31
2.4. Obnova pluralitního politického systému	33
2.4.1. Bulharsko	33
2.4.2. Československo	33
3. Založení hnutí jako politických alternativ	35
3.1. Založení SDS	35
3.1.1. Prohlášení o založení Svazu demokratických sil	36
3.2. Vznik OF	37
3.2.1. Provolání Občanského fóra	37
4. Struktury revolučních hnutí	39
4.1. Vnitřní organizace hnutí	39
4.1.1. Vnitřní organizace Svazu demokratických sil	39
4.1.2. Vnitřní uspořádání OF	40
4.2. Členské základny	42

4.2.1. Členské organizace SDS	42
4.2.2. Členské organizace OF	43
4.3. Ideologie hnutí	43
4.3.1. Ideologická východiska Svazu demokratických sil	43
4.3.2. Ideologická východiska Občanského fóra	44
5. Hnutí - rozhodující fáze zápasu o politickou moc	46
5.1. Pád režimů a vyjednávání s komunistickou mocí	46
5.1.1. Pád bulharského komunistického režimu	46
5.1.2. Vyjednávání OF s komunistickou mocí	48
5.2. Směrování ke svobodným volbám	49
5.2.1. Příprava na volby a předvolební kampaň SDS	49
5.2.2. Směrování ke svobodným volbám v Československu a předvolební kampaň OF	50
5.3. Důsledky prvních svobodných parlamentních voleb	52
5.3.1. SDS v opozici	52
5.3.2. Vláda OF	53
6. Rozkladné účinky přebírání moci na vývoj v hnutích	54
6.1. Vnitřní problémy SDS	54
6.1.1. Změna vnitrostranického uspořádání	55
6.1.2. Fragmentace hnutí a jeho transformace v politickou stranu	56
6.2. Vnitřní problémy OF	57
6.2.1. Rozpad Občanského fóra	58
6.3. Volby 1991 a první vláda SDS	59
6.4. Další vývoj SDS	61
6.5. Nástupnické strany OF	62
Závěr	64
Seznam zkratk	69
Zdroje	70
Odborné texty a monografie	70
Prameny	74
Časopisecké zdroje	74
Internetové zdroje	74

Úvod

Tématem práce, která před Vámi právě leží, je popis a analýza procesu vzniku a vývoje Svazu demokratických sil v Bulharsku ve srovnání se vznikem, vývojem a zánikem Občanského fóra v letech 1989 až 1992. Obě tato ideově universalistická hnutí, formovaná za účelem spojení opozičních antikomunistických sil čelících degradujícím komunistickým režimům, byla výraznými aktéry přechodů k demokratickým režimům obou zemí. Obě hnutí se stala základnami tvořících se pluralitních stranických systémů a z obou hnutí vzešli budoucí prezidenti demokratických postkomunistických republik, jejichž intelektuální a disidentské zázemí mělo nezpochybnitelný vliv na vývoj politických scén zemí.

Práce si klade za cíl odhalení rozdílů ve vzniku a vývoji obou hnutí, hegemonů změn v rámci vznikajícího politického spektra, od podzimu 1989 do konce roku 1992. Protože vývoj Občanského fóra v těchto letech zahrnuje celou jeho existenci, důraz bude kladen právě na Svaz demokratických sil, jehož charakteristiky budou v práci s Občanským fórem komparovány. Cílem práce je odhalit rozdíly ve vývoji obou politických hnutí a zároveň popsat počáteční vývoj SDS, stejně tak jako zasadit vznik a vývoj OF do dějinného a politického kontextu. Stěžejními zkoumanými obdobími budou především okamžiky samotného vzniku obou hnutí, rozpad OF a nastínění pozdějšího vývoje SDS.

Srovnání těchto dvou hnutí je doposud neprobádanou půdou v české i bulharské politologii. Občanské fórum bývá srovnáváno především s podobnými aktéry ve střední Evropě, zejména pak s polskou Solidarności, avšak podobná komparace s SDS chybí. Svaz demokratických sil je naopak často v evropské politologii opomíjen, stejně tak jako problematika bulharského přechodu k demokracii a tvorby stranického systému obecně. SDS i OF mají velmi podobné kořeny vzniku, nicméně jejich odlišný vývoj měl v obou případech nezpochybnitelný vliv na organizaci stranického systému v obou zemích.

V dnešním vnímání Občanského fóra se většinou má za to, že sled událostí, jejich váha na vývoji a celková vývojová logika, byly samozřejmou vlastností dané situace. Srovnání SDS a OF v této práci umožňuje porozumět proč tomu tak vůbec nemuselo být - události se mohly vyvíjet i jinak. Odečteme-li vliv náhodných prvků ve

vývoji, musíme ocenit zejména praktičnost pohledu OF s důrazem na reálnou správu státu a jeho institucí. Této odpovědnosti i v politickém smyslu si bylo OF od počátku vědomo. SDS ve svém kontextu tuto kvalitu postihnout nedokázalo.

Metodou výzkumu byla zvolena komparativní studie na základě použité literatury a pramenů. Zatímco problematika Občanského fóra je v české politologii poměrně probádaným tématem ze sociologického, historického pohledu, zkoumání Svazu demokratických sil je v bulharské politologické obci v rozšířeno o poznání méně, což je způsobeno mimo jiné dalším vývojem Svazu demokratických sil po roce 1992, který vedl až k marginalizaci doposud existující politické strany. Problémem zkoumání založení i vývoje SDS spočívá v tom, že dobové prameny i odborná literatura se zabývají především tím, co se se stranou dělo „navenek“, nikoliv vnitřními strukturami, organizací strany a efektivitou vnitřních mechanismů, které jsou ale pro její fungování a konsolidaci klíčové.

Dalším problémem, který se v bulharské literatuře zabývající se tématem SDS vyskytuje, je subjektivní pohled autorů, kteří byli v mnoha případech přímými aktéry událostí - ať už hovoříme o komplexní práci Petka Simeonova *Голямата промяна 1989-1990* (česky Velká proměna 1989-1990), knize *Митове и легенди за Българския преход* (Mýty a legendy o bulharském přechodu) prvního porevolučního prezidenta a zakladatele SDS, Želju Želeva, či publikaci prvního premiéra SDS Filipa Dimitrova *Митовете на българския преход* (Mýty bulharského přechodu). Naopak velmi komplexní a objektivní je kniha Dimitra Nenova *Пориви и покруси* (Poryvy a rozpady), soustředící se na zakládání SDS a zrod bulharské demokracie v letech 1989-1992.

Pro historický přehled posloužily především kniha Jana Rychlíka *Dějiny Bulharska* a pro orientaci také *Češi a Slováci ve 20. století*. Základem pro zkoumání Občanského fóra byly práce Jiřího Suka - dvoudílná publikace *Občanské fórum listopad-prosinec 1989* a *Labyrint revoluce*. A práce Pavla Pšejji - především článek *Občanské fórum jako katalysátor vývoje stranického systému ČR* a Jana Bureše - *Občanské fórum*. Subjektivnější českou literaturou je kniha Jiřího Honajzera *Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad*. Veškerá použitá literatura je uvedena v seznamu pramenů a použité literatury.

V první kapitole práce je hlavní důraz kladen na fenomén politického hnutí - typy hnutí, odlišnosti od politických stran a také úlohu politických hnutí během přechodů k demokratickým režimům ve střední a východní Evropě na přelomu 80. a 90. let minulého století. Teoretická východiska zkoumání politických hnutí jsou pro práci nepostradatelná, neboť pomáhají pochopit kontext vzniku a vývoje subjektů. Stručněji se práce soustředí také na politické strany, neboť v případě SDS došlo v roce 1991 k transformaci z politického hnutí v moderní politickou stranu, zároveň transformací OF a jeho rozpadem došlo ke vzniku nástupnických politických stran, které byly, a v případě ODS dodnes jsou, výraznými politickými subjekty. V kapitole se také soustředím na teoretický rámec přechodů k demokracii představením teorií Rustowa a Przeworského a typologie přechodů podle Karlové a Schmittera. Přechody k demokracii, způsob vyjednávání aktérů obou hnutí se stávající komunistickou mocí a nastolování demokratických režimů měly nesporný vliv na vnitřní vývoj SDS a OF, na vznik nových stranických systémů a pravidel, v nichž hnutí působila.

Druhá kapitola bakalářské práce uvádí problematiku do historického kontextu - stručně se věnuji nástupům komunistických systémů po druhé světové válce, neboť především v bulharské literatuře je často zmiňována souvislost s chaotickým nástupem režimu, jeho průběhem i pádem. Dále představuji etapizaci obou režimů, podle teorií bulharského politologa Georgi Karasimeonova a českého politologa Stanislava Balíka. Historický kontext je zakončen stručným shrnutím pádů režimů a přechodů k demokracii v obou zemích. Představení historického kontextu je podstatné zejména proto, že nástup, průběh i pád režimů ovlivnily charakter společností, ve kterých hnutí působila a tím pádem jimi byly ovlivněny i samotná hnutí. Třetí kapitolou začíná samotný výzkum srovnání SDS a OF - soustředí se na vznik obou hnutí z rozdílných prostředí, jejich zakládající listiny - Prohlášení o založení Svazu demokratických sil a Provolání Občanského fóra a dále členské organizace obou subjektů. Čtvrtá kapitola obsahuje analýzu vnitřní organizace hnutí, výčet členských organizací a srovnání ideologických východisek SDS a OF.

Pátá kapitola je opět více historická - shrnuje vývoj obou hnutí v období od počátku revolučních změn ve společnosti do prvních svobodných voleb v červnu 1990 - v tomto období oba subjekty vyjednávaly s komunistickou mocí, ale zároveň se

postupně začínaly vnitřně více strukturovat a vytvářet dlouhodobé organizační mechanismy. Toto období je pro následný vývoj obou hnutí kritické a určující - to jak byla hnutí schopna vypořádat se s vyjednáváním s komunistickou mocí, pády komunistických režimů a postupným nastolováním demokratických režimů, ovlivnilo výrazně jejich následný vývoj, jejich vnímání širokou veřejností i způsoby, jakým byla hnutí v následujícím období přistupovat k novým demokratickým uspořádáním států. Poslední, šestá, kapitola analyzuje příčiny a průběh rozpadu Občanského fóra, stejně tak jako příčiny a průběh fragmentace Svazu demokratických sil a jeho rozdělení na několik subjektů. V kapitole je také stručně nastíněn další vývoj SDS a nástupnických subjektů OF.

Důvodem proč jsem si zvolila toto téma, bylo vrátit se k problematice, která se teprve nedávno stala plnou součástí historie, a proto nám umožňuje pohlížet na ni s odstupem, byť někteří aktéři tehdejších události v obou zemích stále ještě ovlivňují politický vývoj. Jednou z mých hlavních motivací byly mé rodinné vazby, a to jak na vznik Občanského fóra, tak na politický vývoj v Bulharsku v 90. letech. Ty mi umožnily určitou orientaci v tématice, která byla obdobným výzkumem zatím spíše opomíjena.

1. Teoretický rámec

1.1. Politické hnutí

V souvislosti s pády autoritativních komunistických režimů se ve střední a východní Evropě začala ve stranických systémech objevovat nová demokratická politická hnutí, jimiž se ve svém výzkumu zabývá například polský sociolog a politolog Jerzy Wiatr v knize *Socjologia polityki* (1999). Wiatr prezentoval komplexní typologii politických hnutí, z českých autorů typologii politických hnutí představil například Michal Kubát. Dělí politická hnutí do tří typologií podle tří různých kritérií; sociální strukturu hnutí, jeho vztahem k politickému systému a vnitřní organizaci. (Wiatr 1999, s. 261-267) V českém či československém kontextu se výzkum politických hnutí nejčastěji týká právě Občanského fóra, případně Veřejnosti proti násilí, která působila ve slovenské části federace, v bulharském kontextu výzkum politických hnutí zaostává, nicméně nejzkoumanějším subjektem je z tohoto hlediska Svaz demokratických sil.

Mezi autory panují neshody v tom, jakými znaky se politické hnutí odlišuje od politické strany¹, proto není možné považovat žádnou z následujících definic za všeobecně platnou. Michal Kubát představuje tezi, že politická hnutí se vyznačují větším rozsahem forem svého působení, protože jsou šířeji koncipované než politické strany, jejichž hlavním cílem je získání podílu na moci a její vykonávání. Cílem hnutí je realizace společného úsilí skupiny lidí za použití politických metod, tedy snaží se změnit stávající situaci usilováním o moc nebo vliv na ni. Hnutí bývají z institucionálního hlediska méně organizovaná, což často vede ke komplikacím ve fungování, které ne vždy jsou pro hnutí překonatelné. (Kubát 2004, s. 226)

Základna politického hnutí se podle Wiatra (1999, s. 261-267) obvykle skládá z určité sociální skupiny, případně z více sociálních skupin či tříd. Podle cílů a postojů hnutí můžeme rozlišit čtyři různé typy politických hnutí:

1. **Konzervativní** hnutí, jejich cílem je blokáce změny systému;
2. **Reformátorská** hnutí, která naopak zásadní změnu systému vyžadují;

¹ V práci se nevěnuji současné problematice rozlišení mezi politickou stranou a hnutím v kontextu fungování ANO 2011, ale rozlišení v tranzitologickém kontextu.

3. **Revoluční hnutí** mají za cíl současný systém rozložit za účelem vytvoření systému nového - mezi taková hnutí můžeme zařadit i přechodová politická hnutí ve střední a východní Evropě;
4. **Protirevoluční** politická hnutí naopak chtějí svrhnout nový systém nastolený revolučním či reformátorským hnutím a vrátit se ke starému pořádku.

Zároveň od sebe také Wiatr odlišuje hnutí na základě míry vnitřní organizace a také délky doby svého působení na spontánní politická hnutí, slabě organizovaná a silně organizovaná, která mají dlouhodobější existenci a mohou téměř splývat s politickou stranou. (Wiatr 1999, s. 264; Kubát 2004, s. 226-227)

Prosazení „nových politických hnutí“ ve druhé polovině 20. století vysvětluje Miroslav Novák absencí politických stran, které by se zaměřovaly na jeden konkrétní cíl ve snaze získat co nejširší podporu elektorátu. (Novák 1997, s. 19-20) Na úkor široké podpory veřejnosti se hnutí eventuálně politicky a programově vyprazdňuje. Hnutí se často etablojí z aktivistických kruhů či zájmově zaměřených hnutí. Časem se ovšem hnutí vnitřně proměňují, stejně tak jako jejich vztah k politickému systému či metody prosazování cílů - takovým způsobem se z protestního hnutí může stát vládní subjekt, což se stalo v případě mnoha přechodových středo- a východoevropských hnutí. (Strmiska et al. 2005, s. 13) V okamžiku, kdy se hnutí nemůže nadále proti něčemu vymezovat a musí přijít s vlastním komplexním řešením a podílet se na vládě či tvořit vládní opozici, začne se politizovat a proměňovat v klasickou politickou stranu, druhou možností je jeho rozpad. (Novák 1997, s. 20)

Brokl (1997, s. 33-34) tvrdí, že organizační struktura politická hnutí odlišuje od politických stran, zájmových hnutí či asociací. Vnitřní organizace hnutí často postrádá regulaci členství, způsobu dosažení politických funkcí (včetně mechanismu volby), vedení i mechanismu zisku finančních prostředků. Nedostatečná vnitřní struktura a jasně delegovaná odpovědnost mívá později vliv na fragmentaci vedoucí k nejednotné ideologii, programu a cílů hnutí. Ideologická nesjednocenost je tedy přímo úměrná volnosti organizační struktury a může vést k protichůdným prohlášením a krokům jednotlivých činitelů či vůdců, což se projevilo u Svazu demokratických sil během roku 1991. Volná organizační struktura zajišťuje hnutí flexibilitu, kterou klasické politické strany nedisponují, nicméně je také zdrojem jejich nestability.

Novák i Brokl se shodují v tom, že příčinou vzniku hnutí bývá odpor k určitým tendencím ve společnosti a snaha sjednotit se k vytváření protestů proti nim. Organizace a lidé se tak do hnutí sjednotí na základě společného či podobného postoje na jednu problematiku, ale už dále neřeší postoje k problematikám jiným - později se ale ukazuje, že k těm mohou mít jednotliví členové protichůdné postoje kvůli širokému názorovému spektru hnutí. Proto také bylo mottem Občanského fóra, že zatímco strany jsou pro straníky, OF je pro všechny. Po dosažení původního cíle hnutí mohou jednotlivé názorové proudy dojít k ideologickému střetu, z tohoto důvodu je podle Brokla rozpad vítězných hnutí v demokratických poměrech nevyhnutelný. Naopak v případě, že režim vytvoří svou monopolní moc nebo situaci, která existenci hnutí ohrožuje, hnutí se může udržet. Podmínky nepřátelského prostředí existence hnutí v demokratickém nebo nedemokratickém režimu jsou pro udržení jednoty uvnitř hnutí klíčové. (Brokl 1997, s. 33; Novák 1997, s. 20)

1.1.1. Úloha hnutí v přechodech k demokratickým režimům ve střední a východní Evropě

Nová politická hnutí se objevují především ve druhé polovině 20. století a v mnohých případech vznikají z občanských iniciativ s konkrétním cílem. Ve střední a východní Evropě se objevila ve spojení procesy vedoucími k pádu nedemokratických režimů. Tyto okolnosti vzniku se se vztahují také na Občanské fórum a Svaz demokratických sil. *„Tato netradiční hnutí obvykle inklinovala k tomu hovořit za všechny své generační vrstevníky či stejně postižené ... později však, ve chvíli, kdy jsou postavena před úkol nejen bourat staré, nýbrž vytvářet účinné komplexní koncepce k přestavbě společnosti, se politizují, štěpí a jejich části dostávají obvykle podobu klasických - názorově vyhraněných - politických stran.“* (Müller 1991, s. 52)

Hnutí hrála podstatnou roli v závěrečné fázi přechodů od komunistických režimů - demokratické konsolidaci. Ta probíhá ve čtyřech oblastech: reprezentativní, konstituční, konsolidaci projevů neformálních politických skupin a konsolidaci občanské společnosti. Vznik politických stran je nezbytnou podmínkou pro přechod k demokratickému systému - jejich vznik proces přechodu výrazně ovlivnil a často mu

dominoval, jako tomu bylo i v případě Bulharska a Československa. Naopak síla stranických systémů a jednotlivých politických stran nemusí odpovídat míře úspěšnosti demokratické konsolidace. (Kubát 2003, s. 74-84) Do vývoje hnutí v postkomunistických státech Evropy také zasáhla nedůvěra široké veřejnosti k politickému stranictví, které bylo komunistickými stranami zdiskreditováno. (Strmiska et al. 2005, s. 522)

1.1.2. Vznik politických hnutí

Při podrobnější analýze politických hnutí, v tomto případě OF a SDS se ukazují určité odlišnosti, které pomáhají rozebrat způsob vzniku a definovat charakteristiku a strukturu hnutí, která se v obou případech utvářela jako jednolitá opozice vládnoucích komunistických stran. Hnutí se koncipovala jako „nestraničná“ a integrovala do sebe antikomunistické síly v případě Československa, a antikomunistické subjekty v bulharském případě, bez ohledu na jejich ideologickou a politickou orientaci za cílem porazit komunistickou stranu. (Kubát 2003, s. 75) Přestože lídři některých hnutí vznikajících během transformačních procesů považovali „své“ subjekty za trvalé politické aktéry nově konsolidovaných demokracií, jejich předpoklady se povětšinou nenaplnily - hnutí se ve většině případů postupně štěpila a následně rozpadala (Kopeček 2005, s. 13), ale například v případě Svazu demokratických sil se po prvotním štěpení hnutí transformovalo v politickou stranu.

1.2. Politická strana

Výzkum politických stran má delší historii a i v současnosti je rozšířenější než výzkum politických hnutí během přechodů k demokracii. Hlavním rozdílem mezi politickým hnutím a stranou je užší programová profilace hnutí. Politická strana je podle Duvergera specializovanou organizací, jejíž cílem je podíl na moci ve státě - dobytí parlamentních křesel, vládních postů, případně pozic v komunální politice a následné udržení, potažmo posílení této moci. Prostředkem pro její získání jsou hlasy voličů. Druhou specializovanou organizací jsou nátlakové skupiny, které se, na rozdíl od

politických stran, vyskytují ve všech režimech a jejich cílem je na moc působit a dosáhnout svých cílů, ne moc přímo získat. (Duverger 1964, s. 201-202)²

V moderním pojetí jsou politické strany vnímány jako jednotky, umožňující dosažení různých zájmů voličů. Jsou vnímány jako prostředník mezi společností a státem. Nejčastěji citovanou definicí je Sartoriho minimální definice politické strany znějící; „*politické skupiny, jež se účastní voleb a jež je jejich prostřednictvím schopna své kandidáty umístit do veřejných úřadů*“ (Sartori 2005b, s. 74). Z českých autorů na Sartoriho charakteristiku navazuje Kubát, ten definuje politickou stranu jako „*disponující stálou centrální a lokální organizační strukturou, která má svoji ideologii nebo program a která usiluje o dobytí a vykonávání (udržení) moci, a to ve volbách nebo jinými metodami.*“ (Kubát 2004, s. 225) Kubátova definice zahrnuje také politické strany fungující v nedemokratických politických systémech, ve kterých politické strany také existují, ovšem plní jiné funkce.

Miroslav Novák také ovlivnil Kubátovo smýšlení o politické straně svou definicí, podle které je strana „*trvalá organizace, uspořádaná od celostátní až k místní úrovni, který se ve jménu určitého ideologického programu (projektu) snaží sama nebo v rámci koalice dobyt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu.*“ (Novák 1997, s. 23) Podstatu působení politických stran ale máme podle Brokla hledat v zisku moci prostřednictvím voleb podle typu formy vlády či politického režimu.³

La Palombara a Weiner (1966, s. 6) definují politickou stranu na základě čtyř kritérií;

1. měla by být organizací trvalou, která s největší pravděpodobností přežije své současné vůdce;
2. místní organizace by měly taktéž být trvalé a udržovat styky s ostatními místními organizacemi;
3. cílem vůdců na všech úrovních strany by mělo být dosažení moci, ne pouze její ovlivňování;
4. strana by měla vyhledávat podporu lidu ve volbách, případně jiným způsobem.

² Česky vyšlo jako *Politické strany* v roce 2016.

³ Brokl. *Reprezentace zájmů v politickém systému ČR*, 1997

Shrnutím těchto definic se dostáváme k tomu, že politická strana je trvalá organizace, uspořádaná od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu snaží dobýt a vykonávat moc a za tímto účelem hledá lidovou podporu. (Palombara, Weiner, in Novák 1997, s. 22)

1.2.1. Vznik politických stran

Vznik moderních politických stran, typických pro 19. století, souvisí se zaváděním volebního práva a rozšiřováním demokratických úřadů a institucí v popředí s parlamentem, je nutné odlišovat od vzniku historických stran, které charakterizoval Max Weber. Teorie vzniků politických stran se u každého autora liší, respektive se často překrývají a hledají původ vzniku stran v jiných příčinách.

Miroslav Novák (1997) odlišuje čtyři hlavní pohledy na vznik stran. Prvním je pohled institucionalistický, vycházející z rozšíření volebního práva a parlamentu. Jeho hlavním představitelem je Duverger, který zdůrazňuje, že způsob, kterým strana vznikla je určující pro její následnou podobu, organizační strukturu i fungování. (Novák 1997, s. 24) Druhým je historicko-konfliktní přístup, podle jehož strany vznikají z konfliktů tvořících se ve společnosti. Nejvýraznějším představitelem je norský politolog Stein Rokkan - ten tvrdí, že jádrem konfliktu mohou být odlišná pojetí společnosti (náboženská, kulturní či jazyková), národní či průmyslové revoluce. Pohled developmentalistický nachází původ vzniku stran v průběhu modernizace. Jeho stoupenci jsou Joseph La Palombara či Myron Weiner. Modernizace státu, jeho institucí a společností determinují vznik politických stran. Poslední, funkcionalistický, přístup spojuje vznik stran s jednotlivými funkcemi, které zastávají. (Novák 1997, s. 37-41)

1.2.2. Funkce politických stran

Funkcí politických stran i autorů, které se je snaží vymezit, je bezpočet. Proto jsou vytvářeny „funkční katalogy“ redukující funkce politických stran na ty co nejobecnější. Již zmiňovaný německý politolog Klaus von Beyme je zredukoval na funkce vymezení cíle, funkce artikulace a agregace zájmů, funkce mobilizace a socializace občanů a systému a také na rekrutování elit a funkce vytváření vlády. Von Beyme v roce 1997 odhalil, že přestože došlo od konce 70. let ke změnám v politických

systémech i stranách, funkce stran zůstávají nadále stejné, ale mění se jejich významnost - zatímco důležitost mobilizace a socializace občanů především ve volbách stoupá, funkce artikulace a agregace zájmů ztrácejí na významu. (Říchová 2002, s. 91)

1.3. Teorie přechodů k demokracii

Přechod k demokracii znamená změnu směrem od nedemokratického režimu k režimu demokratickému. Země procházející demokratizací vykazují určité podobnosti - tak je tomu i v případě politických změn ve střední a východní Evropě v 90. letech. Průběh přechodu má vliv na jeho výsledek - ustavení a fungování demokratického režimu ve státu. Demokratizace je dlouhodobý, dynamický a neuzavřený proces, obsahující velký podíl neurčitostí a náhod, neboť ke změnám dochází v nejistých situacích. Motivací stojící za přechodem k demokratickému režimu může být mezinárodní vliv stejně tak jako domácí národní zájem. Proces může probíhat současně se vznikem tržní ekonomiky či budováním národního státu. (Whitehead 2002, s. 241-248)

1.3.1. Typologie přechodů podle Karlové a Schmittera

Terry L. Karlová a Philipp C. Schmitter představili ve své práci *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe* čtyři základní typy přechodů podle strategií jednotlivých aktérů. Prvním typem je pakt, během něhož elity z obou táborů (zástupci režimu i opozice) uzavřou mnohostranný kompromis. Dalším typem přechodu je vnucení, při kterém zástupci stávající moci odmítají politické změny, ty jsou ale opozičními elitami jednostranně prosazeny za použití násilí i přes odpor elit dosavadního režimu. Reforma je případ přechodu, během kterého si opozice s pomocí lidových mas bez použití násilí vynutí politické změny. Posledním, čtvrtým, typem je revoluce, při níž opozice s pomocí zmobilizovaných lidových mas prosadí násilným povstáním politické změny. V takovém případě je ovšem málo pravděpodobné vytvoření fungujícího demokratického režimu. (Dvořáková, Kunc 1994, s. 64)

1.3.2. Tři přístupy přechodů k demokracii

Moderní politologie rozlišuje tři různé přístupy analyzující přechody k demokracii. Tyto přístupy se navzájem nevylučují a každý z nich zahrnuje řadu modelů přechodu k demokratickému režimu. Modernizační přístup, zkoumá ekonomické a sociální ukazatele ve zkoumaném regionu - to zahrnuje míru vzdělání obyvatelstva, míru bohatství, sociální stratifikaci občanů či míru industrializace regionu. Vývoj socioekonomických ukazatelů má souvislost s procesem modernizace, který jde ruku v ruce s demokracií. Tuto teorii ale vylučují případy některých afrických států (například Mali, Ghana, Namibie), které nevykazují socioekonomický růst, ale i přesto si zachovávají demokratické zřízení. Strukturální přístup analyzuje změny ve vládě a společnosti (také ve vztahu k mezinárodnímu prostředí). Tyto změny jsou příčinami změn politických systémů, neboť například změna v sociálním uspořádání obyvatel způsobuje strukturální změnu společnosti, příkladem může být vznik střední třídy - ten je považován za hlavní podmínky úspěchu parlamentní demokracie v Anglii. Třetím typem je tranzitní přístup, který se zaměřuje na zkoumání přechodu k demokratickému režimu z pohledu procesu, v němž hrají hlavní roli jednotliví aktéři a jejich vzájemné vztahy, případně jejich strategie. Důležitými aktéry jsou opozice a také elita končícího režimu. (Ženíšek, 2006, s. 58-59)

1.3.3. Fázování podle Rustowa

Za zakladatele tranzitologie je považován Dankwart Rustow se svým článkem *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model* (1970), v němž zkoumá podmínky umožňující fungování demokracie (již existující nebo z hlediska přechodu k ní). Nejpodstatnějším prvkem demokracie je překonání roztržek a rozdílů mezi vládnoucími a ovládanými, potažmo mezi konzervativci a reformisty, a aby společně tyto rozdílné skupiny umožnily směřování státu k demokracii (Rustow 1970, s. 345). Jedinou podmínkou (*background condition*) demokracie je podle něj takzvaná přirozená a podvědomá národní jednota, spočívající v pocitu občanů, že přísluší ke státu.

Přechodu podle jeho teorie předchází přípravná fáze, během které dochází k politickému střetu mezi dvěma jasně charakterizovanými skupinami, v případě Bulharska i Československa stojí na jedné straně komunistický režim a jeho

představitelé a antikomunistická opozice. Přípravná fáze nemusí nutně vést k demokracii, pokud se jedna ze stran rozhodne svého protivníka zlikvidovat, demokracie pak může být nezamýšleným vedlejším produktem těchto bojů. (Rustow 1970, s. 352-355)

Rozhodující fáze se vyznačuje dohodou lídrů obou skupin a přijetím principů rozmanitosti v jednotě, tedy institucionalizací základních aspektů demokratických procedur. V případě neexistence přijetí principů jednoty a extrémních nesouladů se proces opět může vrátit do přípravné fáze nebo dokonce vyústit v celkový neúspěch demokratizace. Ke vzniku demokracie musí být vyjednány jasné podmínky, aktéři musí disponovat schopností riskovat s ohledem na nejistou budoucnost a okruh vyjednávačů musí být omezený a vedený lídrem, aby bylo možno dospět ke konsenzu, který bude následně představen a vnucen obyvatelstvu. (Rustow 1970, s. 355-357)

Uvykací fáze je finální fází celého procesu přechodu k demokracii. Dochází během ní k procesům zásadním pro dobře fungující demokracii; nově nastavená pravidla musí politici i veřejnost plně akceptovat a věřit v ně, tato víra může být v následujících letech a desetiletích posilována naplňováním různých politických cílů prostřednictvím sestavování koalic, výměn vlád a opozice, čímž se společnost učí veřejné diskuzi a vytváření kompromisů. Posledním procesem, který je vhodné naplnit, je propojování politiků a elektorátu prostřednictvím nejrůznějších organizací. (Rustow 1970, s. 358-361)

Pro naplnění těchto procesů a ukončení procesu demokratizace musí být podle Rustowa splněny tři podmínky: existence národní jednoty, dlouhotrvající konflikt a osvojení demokratických pravidel akceptovanými politickými elitami i obyvatelstvem. Vztáhneme-li tuto teorii na případy Bulharska podle teorie Georgi Karasimeonova (2010, s. 20-38) a Československa, můžeme jako přípravnou fázi definovat v Bulharsku období od 10. listopadu 1989 do 17. ledna 1990, v případě Československa jsou určujícími daty 17. až 27. listopad 1989, kdy se aktivizuje opozice a snaží se o ukončení režimu. Rozhodující fáze začíná v obou případech jednáními u kulatého stolu a trvá do prvních svobodných voleb. V Československu toto období trvá od 28. listopadu 1989 do 8. června 1990, bulharská přechodová fáze začala 18. lednem 1989 a skončila volbami do VNS 10. června 1990. Uvykací fáze nastává po ukončení fáze přípravné, nicméně

prakticky nemožné určit kdy byla v obou společnostech ukončena, neboť se názory na akademické půdě liší. Podle Rustowa země, které mají demokratickou zkušenost procházejí tranzicí rychleji než země, které nemají demokratickou minulost, na kterou by mohly navázat.

1.3.4. Pojetí Przeworského

Adam Przeworski, americký politolog, v knize *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America (Studies in Rationality and Social Change)* z roku 1991 navazuje na Rustowovo dynamické pojetí. Podle něj na počátku přechodu není jasné jaký bude jeho výsledek, tedy jestli bude konečnou podobou demokratické uspořádání, nebo autoritativní režim. Proto preferuje pojem odchod od nějakého režimu. Období mezi nedemokratickým režimem a konsolidací demokracie je typické svou institucionální nejistotou.⁴ (Przeworski 1991, s. 54) Představuje dvě fáze přechodu: liberalizaci a demokratizaci.

Pro liberalizaci je typické otevření se režimu vůči reformám, které vychází zevnitř nedemokratického režimu. Její počátky mohou mít původ v aktivitě odshora (od elit) či zdola (od mas) - právě chování aktérů procesu je klíčové pro výsledek. V rámci vládního bloku existují dva tábory - reformátoři (případně liberálové) a tvrdé jádro, opozici představují dvě skupiny - umírnění a radikálové (Przeworski 1991, s. 67). Autor představuje pět výsledků liberalizačních procesů: za a) status quo diktatura, nastávající pokud si reformátoři vymohou převahu uvnitř režimu a nespojí se s opozicí, b) rozšířená diktatura - režimní elita nabídne opozici spolupráci, ta ji přijme a dojde k naplnění zájmu reformátorů, c) zúžená diktatura - nastává v případě, že opozice odmítne spolupráci s režimem a ten se rozhodne reagovat represemi, d) povstání, ke kterému dojde v případě, že režimní represe nesplní účel. Poslední možností je e) přechod k demokratickému režimu, neboť režim již ztratil svou sílu a ustoupí, k čemuž došlo v případě Bulharska i Československa. (Przeworski 1991, s. 58-61)

Přestože instituce a struktury starého režimu slábnou, není možné vyloučit jejich znovuoživení a návrat zpět k nedemokratickému režimu. (Dvořáková, Kunc 1994, s. 90) Během liberalizace dochází ke kontaktu režimních elit a jejich opozičních skupin v

⁴ Przeworski, Adam: *Democracy and the market. Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America.* 1991, s. 54.

nedemokratické společnosti. Reformátoři jsou ochotny přistoupit na změny na úkor svého upevnění proti tvrdým zastáncům stávajícího nedemokratického režimu. V případě spojení reformátorů a opozice, poměr sil uvnitř elit se může změnit - štěpení elit dává opozici větší naději k uskutečnění změn. Štěpení režimu a lidová mobilizace se navzájem posilují a pro liberalizaci není důležité který z těchto jevů se objeví dřív. Naopak podstatné je její tempo - proces liberalizace může trvat stejně tak dny jako roky. Křídlo reformátorů v rámci elity je klíčovým aktérem, jehož chování ovlivňuje průběh a podoby liberalizačního procesu. (Przeworski 1991, s. 66)

V případě úspěšného liberalizačního procesu nastává demokratizace. Složitost těchto procesů vylučuje určení přesného okamžiku, kdy je ukončena liberalizace a začíná demokratizace. V Československu spolu tyto fáze v zásadě splývají. Během demokratizace dochází k budování demokratických institucí v zemi a prosazování demokratických pravidel. Obecně se za počátek této fáze považuje okamžik počátek dohod o nových pravidlech hry mezi elitou starého systému a opozicí, v případě Československa i Bulharska tedy zahájení rozhovorů u kulatého stolu. Výsledkem procesu mohou být za prvé přežití autoritářského režimu v případě, že jednající skupiny nedosáhnou kompromisu, za druhé autoritářský režim s určitým uvolněním pokud spolupracují umírnění s reformátory, ale zároveň mají výhrady vůči představitelům tvrdé linie režimu, za třetí demokracie bez záruk na základě dohody umírněných a reformátorů ale s vazbami na tvrdou linii. Čtvrtou a poslední možností je vznik demokracie se zárukami v případě, že se umírnění s reformátory dohodnou na institucionální podobě nového režimu, charakteristickým prvkem jsou v takovém případě jednání u kulatého stolu. Skutečný průběh přechodu k demokracii se v různé míře odchyluje od parametrů původních dohod, protože je ovlivňován celkovým aktuálním stavem společnosti, tedy podobou právního řádu, společenskými zvyky či způsobem ekonomické transformace (*path dependency*). (Przeworski 1991, s. 68-71)

2. Historický kontext od vzniku až k postupnému rozkladu režimů

2.1. Nástup komunistických režimů k moci

Kořeny k nástupu komunistických režimů v zemích střední, východní i jihovýchodní Evropy jsou vystopovatelné do období mezi dvěma světovými válkami, které svou chaotičností rozeselo půdu pro nástup totalitních režimů po druhé světové válce. Po skončení druhé světové války se poměry v Evropě začaly proměňovat. Porážka hitlerovského Německa a stoupající vliv Sovětského svazu vedly k procesům, které postupně vyústily v přechod k nedemokratickým komunistickým režimům. Tyto přechody ovlivnily dění ve státech na několik následujících desetiletí. V případě Bulharska i Československa byla půda pro komunistický převrat připravována již během války. Mnoholetá spřízněnost Bulharska s Ruskem se projevila během bulharského státního převratu v září 1944, kdy byla svržena monarcho-fašistická vláda⁵ a následně došlo jejímu nahrazení vládou Vlastenecké fronty⁶, silou srovnatelnou s Národní frontou⁷ v Československu. (Rychlík 2002⁸, s. 334) Nekomunistické elity byly v zemi velmi slabé, tudíž neexistovala skupina obyvatel, která by vysloveně odporovala nastolení režimu.⁹ (Rosůlek 2008, s. 181)

První Československé volby vyhrála s velkým náskokem KSČ v čele s Klementem Gottwaldem, který sestavil vládu¹⁰ v níž komunisté obsadili strategická ministerstva i pozice v místních samosprávách. Ke komunistickému převratu došlo 25. února 1948 přijetím rezignace 12 nekomunistických ministrů prezidentem Benešem a

⁵ Takzvaný “carský režim bez cara” - car Boris III. zemřel v roce 1943, jeho nástupníkem byl Simeon II., kterému bylo tehdy 7 let, proto byla ustavena regentská rada.

⁶ Vlastenecká fronta složená z BSP (komunisté), BZLS, BDSDS a “Zveno”.

⁷ Národní fronta Čechů a Slováků složená z KSČ, KSS, ČSNS, ČSL, ČSSD, DSS a dalších subjektů.

⁸ Třetí vydání doplněné o moderní historii od roku 1997 do současnosti Rychlíkovy knihy Dějiny Bulharska vyšlo v roce 2016.

⁹ ROSŮLEK, Přemysl. Bulharsko: Monokameralismus se silným postavením premiéra. In: CABADA, Ladislav. Nové demokracie střední a východní Evropy. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomia, 2008, 181 - 198. ISBN 978-80-245-1388-1.

¹⁰ V té byly kromě KSČ zastoupeny ČSSD, ČSNS, ČSL, KSS a DS

jejich nahrazení ministry komunistickými.¹¹ V obou zemích byly instalovány represivní státní složky a byla zavedena kontrola nad obyvatelstvem, došlo k posilování státního sektoru a podřízení hospodářství státní kontrole, znárodnování, pozemkovým a měnovým reformám, kolektivizaci a plánování hospodářství po vzoru Sovětského svazu. Postupně byl nastolen monopol jedné strany vytlačováním ostatních politických subjektů. (Rychlík 2002, s. 344)

2.2. Etapy komunistických režimů 1948-1989

2.2.1 Bulharský režim

Georgi Karasimeonov (2010, s. 22-23) rozděluje období fungování komunistického režimu v Bulharsku na čtyři etapy:

1. **Stalinistická etapa** (1948 - 1956) - období, kdy se nejvíce projevovaly negativní rysy totalitního režimu, především represemi vůči odpůrcům režimu i “vnitřním nepřátelům” ve straně - typické byly politické procesy¹²;
2. **Chruščovizace** (1956 - 1969) - pro toto období byla typická destalinizace a liberalizace, ne jejím počátku se do čela strany dostali nacionalističtí komunisté v čele s Todorem Živkovem;
3. **Udržovací etapa** (1969 - 1984) - vyznačovala se udržováním a upevňováním vybojovaných pozic, snahou o bulharizaci a důrazem na národní hodnoty;
4. **Období slábnutí režimu** (1984 - 1989) - Todor Živkov, který byl ztělesněním diktatury, slábl, což vedlo spolu s procesem perestrojky, reforem k jeho uvolňování a demokratizaci¹³. Zemi ovšem postihla ekonomická krize a vyvrcholila Živkovova

¹¹ K odvolání celé vlády by byla ovšem potřebná rezignace přinejmenším 14 ministrů (kteří by představovali vládní většinu).

¹² Nejznámějším je proces s Trajčem Kostovem, generálním tajemníkem BKS a místopředsedou bulharské vlády v letech 1946-1949. Oproti procesům v Československu či kterémkoliv jiném státě komunistického bloku byly bulharské procesy podstatně přísnější a jejich rozsah předčil veškerá očekávání veřejnosti.

¹³ Živkov byl pověstný svým konformismem vůči SSSR, nedá se tedy říci, že by sám byl příznivcem těchto změn, nicméně vycítil, že situace je beze změn neudržitelná.

asimilační politika zaměřená na turecké obyvatelstvo a začali se objevovat první disidenti¹⁴.

2.2.2. Československý režim

Stanislav Balík (2011, s. 135-137 a s. 159-160) dělí československý komunistický režim na etapy:

1. **Úvodní, nejrepresivnější fáze režimu** (1948 - 1953) - tato klasická totalitní fáze je charakteristická masivní mobilizací společnosti, prostupováním ideologie všemi oblastmi společenského života, politicky motivovanými čistkami a politickými procesy, potíráním pluralismu a nastolování, myšlenky vůdcovství inspirované Stalinem, která v československém prostředí vyzdvihovala Klementa Gottwalda;
2. **Přechodné období** (1953 - 1958) - období je charakterizovatelné jako kvazi-totalitní autoritativní režim, ve kterém je nadále prosazována vedoucí úloha KSČ a prominentní roli v režimu zaujímají byrokratické skupiny, široká veřejnost zůstává nadále bezmocná, nicméně represe nejsou tak silné jako během první fáze režimu;
3. **Období liberalizace** (1958 - 1968) - fáze uvolnění, označitelná jako kvazi-pluralistický posttotalismus - během tohoto období vyvěrá na povrch konflikt mezi vůdci a společenskými skupinami a mezi frakcemi uvnitř KSČ - reformátory a konzervativci. Fáze je ukončena invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa;
4. **Normalizace** (1969 - 1972) - na toto počáteční období normalizace je aplikovatelný model přechodu Adama Przeworského - situace by se dala označit jako úspěšné budování zúžené diktatury. Během normalizace byly vytvořeny mechanismy, díky kterým mohl režim přežít do roku 1989 - čistky a represe postihující politický, kulturní i hospodářský život země a zároveň vytvoření „sociálního kontraktu“, který nabídl občanům sociální jistoty výměnou za depolitizaci společnosti;
5. **Zamrznutí režimu** (1972 - polovina 80.let) - toto období se projevuje stabilitou v protikladu k předcházející „dynamické normalizaci“ - nadále platil sociální kontrakt i informační monopol státní moci;

¹⁴ Do té doby v podstatě neexistovalo žádné disidentské hnutí, které by sjednoceně utvářelo opozici vůči nastolenému režimu.

6. **Závěrečná etapa** (druhá polovina 80.let - 1989) - sociální kontrakt přestal plnit svůj účel, do poloviny 80.let rostoucí ekonomika začala stagnovat a začal být prolamován informační monopol státní moci. Tyto faktory vedly k narůstající nespokojenosti obyvatelstva a aktivizaci opozice, na což byl režim schopen reagovat jen násilím¹⁵, režim pociťoval své vlastní vyhoření a události v ostatních zemích střední Evropy urychlily jeho degradaci.

2.3. Revoluční rok 1989 ve střední a východní Evropě

Rok 1989 je spojen s revolučními změnami ve střední a východní Evropě. Od druhé poloviny 80. let v zemích tzv. východního bloku začalo docházet k reformám ekonomiky a státní organizace. Tyto změny předznamenaly také pád režimů. Vývoj ve střední a východní Evropě byl silně ovlivněn nástupem Mikhaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka Komunistické strany, který představil plán reformy známý jako *perestrojka*¹⁶. Nová politika SSSR také povolovala satelitním státům SSSR jistou, přesto ale omezenou, míru suverenity. V kritických momentech roku 1989 Sovětský svaz změnil svůj přístup a nepoužil svou vojenskou sílu, naopak se snažil opřít o sílu ideologie, ta ovšem nebyla, vzhledem ke vnitřnímu vyprázdňování se režimu, dostatečná. (Garton Ash 2009, s. 108-113)

Na počátku roku proběhl v Československu takzvaný Palachův týden u příležitosti 20. výročí od upálení studenta Jana Palacha, ke kterému došlo 16. ledna 1969. V Praze probíhaly od 15. do 21. ledna demonstrace, které vyvrcholily zatčením Václava Havla. V Polsku probíhala od března série jednání u kulatého stolu o zákonném postavení Solidarity (Solidarność), polského opozičního hnutí. Maďarská vláda již v lednu představila plánovaný projekt zavedení pluralitního stranického systému, ke kterému reálně došlo 20. října změnou ústavy, která ukončila vůdčí roli komunistické strany. 2. května byly také otevřeny maďarsko-rakouské hranice, což vedlo k útěku mnoha Maďarů "na Západ". Nepokoje vypukly na začátku roku také v Německé demokratické

¹⁵ Příkladem jsou události Palachova týdne či demonstrací u příležitosti 21. srpna.

¹⁶ Původní plán restrukturalizace ekonomiky SSSR se postupně rozvinul v plán na změnu charakteru státního zřízení. Reforma přinášela liberalizaci a jejím cílem bylo zvýšit prosperitu státu i svobodu občanů. Součástí reformy byl také koncept otevřené politiky - tzv. glasnost, který otevřel politiku sovětského bloku směrem ven.

republice a situace s v průběhu roku dále dramtizovala. Důsledkem události v NDR bylo založení hnutí Nové fórum v září 1989, které v listopadu inspirovalo také aktéry změn v Československu k založení Občanského fóra. Vyvrcholením situace v NDR byl pád Berlínské zdi 9. listopadu 1989, který urychlil vývoj také v dalších zemích střední a východní Evropy. Události z Polska, Maďarska a NDR zapůsobily na obyvatelstvo dalších zemí východního bloku, které se aktivizovalo a začalo se proti režimům sjednocovat. (Nenov 2014, s. 13-17)

K degradaci bulharského komunistického režimu docházelo postupně. Jeho atypickým prvkem je ovšem silná personalizace a propojení politiky BKS s osobou Todora Živkova, do takové míry, že stabilita postavení Živkova byla přímo úměrná stabilitě samotného režimu, což je v porovnání s případy ostatních komunistických režimů do této míry nevídané. Poté, co byl Živkov 10. listopadu odvolán z čela strany v důsledku vnitrostranického převratu a nahrazen reformním Petrem Mladenovem, se začala hroutit stranicko-státní linie a pád režimu byl nevyhnutelný. Tento fenomén je jen těžko vysvětlitelný Živkovou oblibou mezi obyvateli země, schůdnějším vysvětlením je natolik silné prorůstání režimu s Živkovem v očích veřejnosti, že si nikdo nedovedl stávající systém bez Živkova představit. Pád režimu a tranzice k režimu demokratickému bývá v bulharské politologii rozdělována na tři etapy, budou popsány v následující podkapitole. (Nenov 2014, s. 17-21)

V době kolapsu československého režimu stála u moci velmi konzervativní elita odmítající mnohé reformy. Samotná vládnoucí garnitura se od roku 1968 výrazně neproměnila - v jejím čele stál Gustav Husák a skupina kolem něj - Milouš Jakeš, Alois Indra či Vasil Bilák. Přesto byla ovšem situace neudržitelná, což vedlo k personálním změnám ve vedení komunistické strany na podzim roku 1987, neboť společnost volala od poloviny 80. let po reformách. Tyto změny signalizovaly počátek určitých pohybů v zakonzervovaném systému strany, přesto ovšem neměly vliv na reálnou praxi uplatňovanou ve straně a ve vedení státu. Katalyzátorem politických změn byly studentské demonstrace, první z nichž byla konána 17. listopadu 1989, na kterou režim zareagoval násilným potlačením, což společenskou situaci dále rozbouřilo. (Bureš 2007, 15-18)

2.4. Obnova pluralitního politického systému

2.4.1. Bulharsko

Na počátku demokratizace bulharského politického systému po roce 1989 byl nejpodstatnějším trendem způsob, jakým se utvářely politické strany a tím pádem i celý politický systém. Todorov rozděluje utváření demokratických stran podle tří způsobů jejich vzniku. Prvním způsobem je obnovení politických stran zakázaných režimem v letech 1947-1948, případně stran existujících před druhou světovou válkou - příkladem může být BZNS, čili agrární strana, či sociální demokracie. Druhým způsobem je frakcionalizace samotné komunistické strany a její transformace v demokratickou socialistickou stranu (Alternativní socialistická strana či komunistická strana, která si ve stranickém referendu změnila název na Bulharskou socialistickou stranu (BSS), reálně byla ale vnitřní reformace strany minimální). Poslední, pro tuto práci nejdůležitější, cestou vzniku politických stran byla tvorba stran z opozičních disidentských hnutí, jakými byla například Ekoglasnost, což vedlo mimo jiné k vytvoření zastřešujícího stranického hnutí - Svazu demokratických sil.¹⁷ (Todorov 2007, s. 2)

2.4.2. Československo

Obnova demokracie na formálním základě probíhala v Československu rychleji než Bulharsku, protože byl na ni větší společenský tlak. Základy k opozičnímu, programově nepolitickému působení položila Charta 77. Během posledních dvou let fungování komunistického režimu docházelo k liberalizaci systému, díky kterému začaly vznikat desítky nezávislých iniciativ, většinou ale nepolitických a dohromady názorově velmi heterogenních. V polovině roku 1988 si tyto iniciativy začaly uvědomovat nutnost spojení svých sil za účelem dosažení politické transformace a přestože se o rok později začaly projevovat konkrétní snahy o sjednocení opozice, režim jim úspěšně čelil. Přelomem se stalo vytvoření „koordinačního výboru československé politické opozice“ na přelomu října a listopadu 1989 třemi uskupeními; Demokratickou

¹⁷ TODOROV, Anthony. The Evolution of the post-communist Bulgarian party system. In: GETOVA, M. a A.N. USTE. (2007) The Impact of European Union: Case of Bulgaria, Case of Turkey. Sofie: New Bulgarian University Press, Dokuz Eylül University, s. 115-131.

iniciativou, Obrodou a Hnutím na občanskou svobodu. (Císařovská, Hlušíčková 1994, s. 241-243)

Utváření demokratických politických stran a hnutí probíhalo na stejném základě jako v Bulharsku; obnovou stran režimem zakázaných (ČSSD, ČSL¹⁸), reformací komunistické strany a vznikem uskupení nových - mezi ně patřily iniciativy vznikající během pádu režimu, z nich vytvořené Občanské fórum, ale následně také strany, které vznikly frakcionalizací OF. Existence a procesy OF měly vliv na utváření Československého stranického systému i jednotlivých politických stran. (Pšeja 2004b, s. 316)

¹⁸ V roce 1992 přejmenovaná na KDU-ČSL.

3. Založení hnutí jako politických alternativ

3.1. Založení SDS

Na počátku Svazu demokratických sil stál, jak bylo rozvedeno v předchozích kapitolách, rozpad stávajícího komunistického režimu, odchod Todora Živkova a nástup reformního křídla BKS v čele s Petrem Mladenovem k moci. Vnitřní systém hnutí, ale také jiných obdobných východoevropských uskupení v témže časovém horizontu, byl špatně organizován a nebyl schopen dostatečně komunikovat s elektorátem, na což SDS také doplatilo v prvních svobodných volbách do VNS. (Kitschelt et al. 1999, s. 243)

Pod vlivem událostí ve zbytku Evropy v roce 1989 začaly mezi disidenty počátkem léta neformální rozhovory o potenciálním založení opozičního hnutí, neboť začínalo být jasné, že i to, co bylo po dlouhá léta nemyslitelné, včetně sjednocování opozice (a vůbec otevřená existence opozice), je ve skutečnosti nejen možné, ale dokonce realizovatelné. (Želev 2014, s. 45) Prvotní rozhovory vedly ke vzniku různých neoficiálních názorových skupin, které ale dohromady nebyly propojeny - natolik nesjednocená opozice neměla budoucnost a sílu bojovat proti režimu a porazit ho, což bylo jasné spoluzakladateli klubu *Podkrepa*, Želju Želevovi - právě on se v následujících měsících stal sjednotitelem různorodých hnutí a stran a iniciátorem rozhovorů mezi nimi bezprostředně po pádu Živkovova režimu. (Nenov 2014, s. 23-27)

Hnutí bylo při svém vzniku koncipováno jako jakási zastřešující struktura pro členské organizace, mezi nimiž byly velké názorové rozdíly a jejichž pojítkem byl antikomunismus a snaha porazit BKS, respektive BSS, ve svobodných volbách - tento cíl ovšem nebyl v červnu 1990 během prvních svobodných voleb naplněn. Absence sjednocené ideologie byla zřetelná od počátku a byla také zdrojem obav samotných členů a lídrů hnutí - i sám Želev se obával ideologické prázdnoty, která by mohla nastat po pádu komunismu. Ovšem vzhledem k tomu, že i komunistický režim byl reálně po dlouhá desetiletí ideologicky vyprázdněn, ideologie nebyla hlavním problémem, se kterým se hnutí v prvních letech své existence potýkalo. (Nenov 2014, 29-35; Simeonov 1996, s. 55)

Hlavní roli ve sjednocování opozice hrály neformální styky - k ústředním postavám z filosofické fakulty sofijské Univerzity Sv. Klimenta Ochridského kolem

Željku Želeva, Petka Simeonova a Petra Berona se připojovali jejich známí a efektem sněhové koule se základny jednotlivých stran rozšiřovaly. V rozrůstání celé opozice a její síly hrála velkou roli hlasatelka rádia Svobodná Evropa, Rumjana Uzunova, která dávala ve druhé polovině roku 1989 zástupcům opozice v éteru prostor pro šíření jejich myšlenek, včetně vyhlášení deklarace SDS 7. prosince 1989. (Simeonov 1996, s. 57)

3.1.1. Prohlášení o založení Svazu demokratických sil

Oficiálním dokumentem ustavujícím SDS bylo *Prohlášení o založení Svazu demokratických sil v Bulharsku (Учредителна декларация на Съюза на Демократичните Сили в България)*, vydané 7. prosince 1989, necelý měsíc po pádu Živkovova režimu. Zakladatelé hnutí vysvětlují jeho vznik dramatickou změnou ve vývoji politického života Bulharska, která vyvolala poptávku po jiné politické organizaci než kterou je BKS. Podle deklarace se v hlavním městě a mnoha velkých městech země konala jednání mezi 16 nezávislými politickými organizacemi, jež se etablovaly v posledním měsíci. Tato jednání vedla k dohodě na tom, že jediným způsobem, jak porazit komunismus v zemi je jejich sjednocení, proto byl založen SDS. Hnutí vyhlásilo svou nezávislost na státu a jeho strukturách, neboť z ústavního hlediska nebyla jeho existence legální. (Svaz demokratických sil, 1989)

Sjednocené organizace požadují, aby proběhly proměny ve státním aparátu vedoucí k osvojení následujících požadavků; zrovnoprávnění soukromého, družstevního a státního vlastnictví, úpravu pracovního zákona a konec možnosti získání zaměstnání pouze skrze profesní svazy, vytvoření projektu nové demokratické ústavy, dodržování Listiny základních lidských práv a svobod, depolitizaci armády, vyhlášení demokratických voleb do Národního shromáždění, rehabilitaci politických vězňů, ukončení ideologického monopolu BKS ve veřejném životě, médiích a školství, úplná svoboda slova, shromažďování a sdružování v organizacích, zrovnoprávnění ateistů a věřících jakéhokoliv vyznání, ukončení znečišťování životního prostředí za účelem průmyslové produkce a respektování práv etnických a náboženských menšin. Zároveň SDS deklarovalo svou otevřenost ke vstupu dalších nezávislých sdružení, která usilují o dosažení stejných zájmů. Podmínkou pro vstup je souhlas stávajících členů s jejich členstvím. (Svaz demokratických sil, 1989)

3.2. Vznik OF

To, že je OF hnutím s velmi širokým ideologickým zázemím, bylo jasné od počátku a tento fakt se odrážel nejen v personálním složení, ale také způsobu práce a fungování hnutí. Jeho vznik byl spontánní reakcí občanů na praktiky komunistického režimu. Hnutí bylo koncipováno s myšlenkou na utváření „nepolitické politiky“ a vyřešení přechodu k demokracii - i samotný pojem „politická strana“ byl zprofanovaný, což bylo jednou z příčin proč se OF stalo hnutím. Zakládání hnutí probíhalo simultánně shora i zdola a jeho vývoj byl oproti SDS podstatně rychlejší, také kvůli velmi rychlému vývoji nemělo čas vytvářet klasickou politickou stranu. Na rozdíl od Bulharska režim pro část veřejnosti, především mladé lidi a studenty, představoval také zátěž a restriktce i v oblasti kultury. Tento aspekt se výrazně projevil při zakládání OF, ve kterém jsou zastoupeny nejen politické a aktivistické organizace, ale mnohem výrazněji také studentské hnutí. (Pšeja 2004b, s. 317)

Umělecké a studentské kruhy hrály v Občanském fóru podstatnou a nezaměnitelnou roli, přestože se hnutí profilovalo jako organizace zastupující zájmy široké veřejnosti. Československo mělo oproti Bulharsku silnější vrstvu inteligence a umělců a kultura tak často musela vznikat v šedé zóně či ilegálně - příkladem může být nejen undergroundová hudba, ale také samizdat, jejichž odkazy se odrážely i ve strukturách Občanského fóra. Občanské fórum vznikalo *„bezprostředně v reakci na události ze 17. listopadu 1989 a od samého počátku a od samého začátku funguje jednak jako hlavní politická síla procesu přechodu od komunistického režimu do demokratických poměrů, jednak – třebaže tato jeho funkce nebyla zprvu jasně identifikovatelná a již vůbec vědomě akceptovatelná – jako iniciátor vývoje ve sféře politického stranictví.“* (Pšeja 2004b, s. 317)

3.2.1. Provolání Občanského fóra

Dokument Provolání OF se čtyřmi základními požadavky, přijaté na ustavujícím shromáždění v Činoherním klubu večer dne 19. listopadu 1989 byl zásadní listinou, vyhlášující existenci fóra a definující jeho základní požadavky směrem ke komunistické moci:

1. odstoupení pěti členů předsednictva ÚV KSČ spojených s přípravou intervence států Varšavské smlouvy v roce 1968: Gustáva Husáka, Miloše Jakeše, Jana Fojtíka, Miroslava Zavadila, Karla Hoffmanna a Aloise Indry;
2. odstoupení Miroslava Štěpána, prvního tajemníka ÚV KSČ v Praze, a federálního ministra vnitra Františka Kincla, kteří byli odpovědní za násilné zásahy policie na pokojných listopadových demonstracích občanů;
3. ustavení komise vyšetřující tyto zásahy se zastoupením OF;
4. okamžité propuštění politických vězňů.

Dalším obecným požadavkem bylo respektování svobody tisku a informací. Pokud by podle OF nebyly tyto požadavky splněny, vyhlásili by stávkou na 27. listopadu. Zároveň hnutí deklaruje, že jeho práce bude odpovídat vůli 40 tisíc občanů podepsaných pod peticí *Několik vět*, to také ve svém projevu 22. listopadu na Václavském náměstí potvrdil Havel. Okolnosti, ve kterých fórum vznikalo, mu vtiskly charakter výboru, ustaveného na obranu revoluce. Jeho význam tak kvůli společenskému dění rostl závratnou rychlostí a stejnou rychlostí klesal vliv KSČ. Provolání předcházela téhož dne porada zástupců několika nezávislých iniciativ v bytě Václava Havla, který byl jedinou osobností, která mohla sjednotit názorově různorodé platformy a vtiskla tak hnutí charakter názorově širokého protitotalitního subjektu. Prohlášení bylo podepsáno osmnáctičlenným výborem, který se později vyvinul v Koordinační centrum. (Občanské fórum, 1989a)

4. Struktury revolučních hnutí

4.1. Vnitřní organizace hnutí

4.1.1. Vnitřní organizace Svazu demokratických sil

Vnitřní struktura SDS byla členěna vertikálně a jednotlivé organizační složky měly pevně určené pravomoci. Přestože během zakládání mezi aktéry hrály hlavní roli osobní vztahy a známosti, vzhledem k roztržičnosti a ideologické nejednotě byly ve vnitřní struktuře spěšně spuštěny formální mechanismy, neboť si představitelé SDS uvědomovali, že vnitřní organizace je cestou k porážení BKS, která disponovala kvalitními vnitřními organizačními strukturami. Vnitřní struktura byla v prvním měsíci neformální, její zdokonalování započalo koncem prosince 1989. (Simeonov 1996, s. 158-160)

Centrem politického rozhodování hnutí byl ustanoveno Národní koordinační centrum sídlící v Sofii. Návrhy byly přijímány prostou většinou, v případě důležitých otázek musely 2/3 členů výboru vyjádřit souhlas s návrhem. Mezi jeho členy patří předseda a tajemník, který vykonává organizační činnost, dva mluvčí a zástupci jednotlivých členských stran. Jeho úkolem byla organizace mítinků, vedení jednání u kulatého stolu a případný podíl na vládě, schvalování volební kandidátky, organizace petice, publikace deklaračního hnutí a sestavování odborných komisí. Předsedou hnutí byl v prosinci 1989 zvolen Želju Želev, tajemníkem se stal Petr Beron a mluvčími byli ustanoveni Ruměn Vodeničarov a Georgi Spasov. Po Želevově odchodu z čela strany na jeho místo nastoupil krátkodobě Beron a během řádného sjezdu byl na podzim 1990 předsedou zvolen Filip Dimitrov. NKC byly podřízeny odborné komise a kanceláře s administrativními úlohami: sekretariát a finanční správa hnutí. Na lokální úrovni existovala Místní koordinační centra, nicméně jejich činnost není v literatuře blíže popsána, neboť ve zkoumaném období měly na lokální úrovni hlavní slovo členská strana a organizace, které utvářely svou vlastní politiku. (Simeonov 1996, s. 160-164)

Národní konference SDS, tedy sjezd delegátů členských subjektů měl ve struktuře podstatnou roli a veškerá podstatná politická rozhodnutí musela být NK schválena. Úkolem NK bylo schvalování politického programu navrženého NKC, změna stanov hnutí a také volba předsedy, tajemníka a místopředsedů hnutí. Neoficiální

součástí struktury byla také neformální politická skupina Modrá agitka (bulharsky *Синята агитка*), jejíž pozice byla zpočátku politicky velmi podstatná a tak byla skupina v rámci hnutí také vnímána, avšak její vliv postupně klesal a Modrá agitka postupně zanikla. Naopak oficiální součástí struktury byla redakce revolučního časopisu *Demokracie*, který SDS vydávalo. (Simeonov 1996, s. 177)

4.1.2. Vnitřní uspořádání OF

„Občanské fórum není politická strana, není nijakou organizací s přijímanými členy. Je naprosto otevřené společenství těch, kteří se cítí odpovědní za pozitivní rozřešení neúnosné politické situace,“ tak zní sdělení publikované v Informačním servisu OF 21. listopadu. Občanské fórum přijalo horizontální organizační strukturu - místní fóra vznikala na základě občanské iniciativy a sama se hlásila Koordinačnímu centru OF, které nemělo řídicí charakter. Členství mělo neformální charakter, což zvýrazňovalo jeho horizontální strukturu. Ta byla natolik volná, že z formálního pohledu v zásadě nepřipouštěla interpretaci OF jako jednotného celku. (Suk 2009, s. 91)

Základem vnitřní struktury fóra byly osobní vazby a vzájemná důvěra, které měly nahradit neosobní a byrokratické mechanismy. (Suk 2009, s. 68) Proti volné struktuře se někteří členové vymezovali, avšak jejich hlasy volající po zformování standardní politické strany s pevnou strukturou zůstaly v menšině. Volný charakter vnitřní organizace hnutí potvrdily také stanovy ze 17. března 1990, inkorporující institut kolektivního členství. Jeho výhodou byla možnost být členem jakékoliv strany, případně žádné strany, a zároveň se hlásit k Občanskému fórum, proto pod jeho hlavičkou ve volbách 1990 kandidovalo čtrnáct názorově velmi heterogenních subjektů. Až na základě zasedání Sněmu Koordinačního centra OF 31. března 1990, kterého se poprvé účastnili také zástupci místních fór, začal oboustranný tok informací mezi lokálními fóry a KC OF. (Suk 1997, s. 13)

Centrem politického rozhodování na nejvyšší (ovšem neformální úrovni) byl v revolučních dnech krizový štáb, zformovaný z blízkých spolupracovníků Václava Havla. 24. listopadu se zformovaly odborné komise a oddělení, ve kterých pracovalo přes 100 aktivistů, kteří povětšinou také tvořili personální základnu prvního KC OF. O tři dny později došlo k zásadní změně ve struktuře Koordinačního centra - to nabylo

vertikální podobu a hierarchizovalo se podle trojstupňového schématu: krizový štáb - akční skupina - plénum¹⁹. (Horáček 1990, s. 191) Zpočátku ale nebyly pravomoci jednotlivých složek jasné a proto docházelo ke spontánní distribuci moci. (Suk 2009, s. 98)

V období od 27. listopadu do 10. prosince se vnitřní struktura nadále zdokonalovala - základem byl dokument o vnitřní organizaci *Co jsme* upřesňující role jednotlivých složek OF. (Občanské fórum, 1989c) S dalším návrhem, který ji měl zpřehlednit a upřesnit role jednotlivých složek přišel 30. listopadu Ivan Havel. Krizový štáb se zúžil na grémium, jehož složení se měnilo podle aktuální potřeby, nicméně jeho stálými členy byli Václav Havel, Alexandr Vondra a Jiří Křížan²⁰. Například ale v době vládní krize (5.-9. prosince) se na jeho činnosti podílelo 46 osob, včetně členů slovenské VPN. Akční skupina připravovala zázemí pro práci krizového štábu a byla tedy nejstabilnějším a klíčovým prvkem organizační struktury. Plénum bylo nestrukturovaným společenstvím, které bylo dále členěno do různých komisí - původními komisemi byly koncepční²¹, informační²² a technická komise²³, mezi nově vzniklými komisemi byla strategická²⁴, programová²⁵ a organizační²⁶ komise. Samostatnou jednotkou bylo tiskové centrum, v jehož čele stál tiskový mluvčí Jiří Dienstbier. (Suk 1997, s. 13-16)

Struktura nebyla v konečném důsledku tak rigorózní, jako předpokládal návrh Ivana Havla, neboť se rodila improvizovaně a potřeby OF se vyvíjely a proměňovaly v čase. KC OF nebylo tedy byrokratickou institucí strany, ale spíše společenstvím aktivistů, kteří řešili konkrétní problémy. Jeho otevřená charakter ale způsobovala

¹⁹ To bylo později změněno na sněm.

²⁰ Nejčastěji v krizovém štábu působili kromě zmíněných také Petr Pithart, Radim Palouš, Pavel Rychetský, Petr Miller, Vladimír Hanzel, Eda Kriseová, Zdeněk Jičínský, Václav Klaus a Jan Ruml.

²¹ V čele s Václavem Bendou.

²² V jejím čele stál Petr Pospíchal.

²³ V čele s Miroslavem Kvašňákem.

²⁴ V jejím čele stáli Václav Klaus a Zdeněk Jičínský.

²⁵ Řízená Josefem Vavrouškem.

²⁶ V čele s Janem Šternem ml.

nedostatečnou imunitu vůči participaci lidí, kteří byli spjati s komunistickým režimem a doufali, že ve volné struktuře dosáhnou udržení dosavadních pozic, případně zaujmou klíčová postavení v budoucnosti. (Suk 2009, s. 54) Po odchodu Václava Havla z OF byla 10. prosince ustanovena Rada KC OF, která byla „volena“ na základě vzájemné důvěry - reálně tedy nebyla sestavována demokratickým způsobem a její členové se různě proměňovali. Rada byla tvořena ze skupin okolo Václava Havla a Petra Pitharta. (Suk 1997, s. 16-17)

4.2. Členské základny

4.2.1. Členské organizace SDS

Zdroje, uvádějící strany, které se na činnosti SDS od roku 1989 podílely, se liší - rozdíl v počtu stran se liší často z hlediska definice a času - období bulharského přechodu bylo velmi chaotické, čemuž odpovídá také literatura. Strany a organizace do SDS vstupovaly z počátku na neformální bázi vzhledem k rychlému vývoji událostí v prosinci 1989 a lednu 1990. U založení hnutí stálo deset subjektů:

Klub za glasnost a demokracii, Ekoglasnost, Bulharský zemědělský národní svaz “Nikola Petkov”, Nezávislá federace práce “Podkrepa”, Výbor na ochranu náboženských práv, Klub nezákonně stíhaných po roce 1945, Nezávislé studentské sdružení, Hnutí “Občanská iniciativa”, Bulharská dělnická sociálnědemokratická strana, Nezávislá společnost na ochranu práv člověka v Bulharsku. (Lewis 1996, s. 144)

Dalšími organizacemi, které se do činnosti hnutí zapojily po jeho založení byly:

Sjednocené demokratické centrum, Alternativní sociálněliberální strana, Radikálně demokratická strana, Demokratická fronta, Strana zelených, Nová sociálnědemokratická strana, Demokratická strana. (Curakov 2010, s. 545)

4.2.2. Členské organizace OF

Ustavení fóra a práce v něm se podle Provolání „účastní Charta 77, Československý helsinský výbor, Kruh nezávislé inteligence, Hnutí za občanskou svobodu, Artforum, Obroda, nezávislí studenti, Československá demokratická iniciativa, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, Nezávislé mírové sdružení, Otevřený dialog, československé centrum PEN klubu, někteří členové Československé strany socialistické, Československé strany lidové, církví, tvůrčích a jiných svazů, někteří bývalí i stávající členové KSČ a další demokraticky smýšlející občané.” (Občanské fórum, 1989a)

22. listopadu na tiskové konferenci vystoupil ekonom Václav Klaus, který prohlásil, že Prognostický ústav ČSAV se připojuje k činnosti fóra také. Členství prognostiků, pracujících na alternativním scénáři ekonomické reformy, posílilo sebedůvěru OF, které se od toho okamžiku cítilo způsobilé k zahájení rozhovorů se státní mocí. (Suk 1997, s. 63)

4.3. Ideologie hnutí

4.3.1. Ideologická východiska Svazu demokratických sil

Prvotním posláním SDS byla kritika totalitního režimu, následná snaha o vytvoření a stabilizování nového demokratického státního uspořádání a ekonomická stabilizace země. Kritika režimu a komunistické strany se dotýkala nejen ekonomických problémů země, ale také nedodržování občanských svobod²⁷ či žalostného stavu životního prostředí. SDS prosazovalo naplnění demokratických hodnot - občanských svobod, právního státu, politického pluralismu či národní suverenity. (Karasimeonov 2010, s. 49) Co se týče zlepšení ekonomické situace obyvatelstva, hnutí prosazovalo reformu sociální politiky a nastolení tržní ekonomiky, spojené s privatizací, restitucemi a likvidací některých nefungujících státních podniků. (Prodanov 2009, s. 178)

Konkrétnějšími požadavky bylo přijetí nové Ústavy a dalších potřebných zákonů, mimo jiné definitivně legitimizující pluralistický stranický systém (do doby přijetí zákona byly legalizovány pouze jednotlivé strany). Depolitizace státních úřadů,

²⁷ Související s násilnou asimilací obyvatelstva s tureckým původem a porušování práv menšin.

svoboda projevu a svoboda médií, rehabilitace nespravedlivě stíhaných osob, zrovnoprávnění tureckého obyvatelstva a ukončení ideologického monopolu komunistů na veřejné mínění a kulturu - to byly další politické cíle SDS. Počáteční politický program hnutí se tedy shodoval s požadavky opozice, kterou zastupovalo. (Karasimeonov 2010, s. 50)

Zásadním problémem ideologie a programu SDS byla jeho nejednotnost. Členské strany na lokální úrovni vysílaly voličům velmi rozdílné signály, zároveň byl Svaz demokratických sil vnitřně velmi špatně připraven na konkrétní politická témata - nedokázal elektorátu představit jednotný program, který by kromě obecných požadavků a demokratizačních procesů představoval nové cíle pro konsolidující se demokracii. (Kischelt et al. 1999, s. 165)

4.3.2. Ideologický východiska Občanského fóra

Ideologické zázemí hnutí bylo silně ovlivněno myšlenkami o novém uspořádání Václava Havla, formulovanými v knize esejů *Moc bezmocných*, kde poprvé popsal změny, které by měly ve společnosti proběhnout. Základ OF se tak do jisté míry dá vnímat jako zrelativizování Havlových myšlenek, ty se ovšem v průběhu času ukázaly jako nerealistické, především pak koncepce „antipolitické politiky“. Havlův vliv se projevuje také v definování fóra jako občanského hnutí připomínajícího společenství občanů, nikoliv jako politické strany či primárně politického hnutí, které by beztak v očích veřejnosti vyvolávalo nevole. (Kischelt et al. 1999, s. 67)

Základním dokumentem shrnujícím požadavky OF bylo programové prohlášení *Co chceme* z 26. listopadu 1989. V něm hnutí požadavky rozděluje do sedmi oddílů, týkajících se práva, politického systému, zahraniční politiky, národního hospodářství, sociální spravedlnosti, životního prostředí a kultury. Fórum požaduje, aby byla Československá republika transformována v právní demokratický stát respektující mezinárodně platné zásady vyjádřené ve Všeobecné deklaraci lidských práv či Mezinárodním paktu o občanských a politických právech. Zároveň žádá, aby bylo zvoleno nové ústavodárné shromáždění, jehož úkolem by bylo přijetí nové ústavy. Co se týče politického systému, požaduje konec vedoucí úlohy KSČ a zavedení rovných podmínek pro všechny politické strany a organizace. Cílem zahraniční politiky by mělo

být hlubší začleňování do evropské integrace, tento cíl je ale poměrně nejasný, stejně tak jako požadování blíže nespécifikované hospodářské reformy. (Občanské fórum, 1989b)

5. Hnutí - rozhodující fáze zápasu o politickou moc

5.1. Pád režimů a vyjednávání s komunistickou mocí

5.1.1. Pád bulharského komunistického režimu

První veřejnou akcí, na které se SDS projevil a kterou zorganizoval, byl 14. prosince 1989 mítink opozice před Národním shromážděním, jehož cílem bylo vznesení požadavku na změnu prvního článku ústavy, který zakotvuje vedoucí úlohu komunistické strany v Bulharské lidové republice. Kromě sjednocené opozice se na organizaci mítinku podílelo také studentské hnutí. Původně mírová demonstrace se vymkla z kontroly organizátorů, kteří museli následně situaci uklidnit a požádat o pokojné rozpuštění demonstrace. (Nenov 2014, s. 28; Želez 2014, s. 49) Tato první čistě politicky zaměřená demonstrace vyvolala následný rozruch, který vedl ke splnění požadavku opozice - NS začalo 15. ledna jednat o změně Ústavního článku 1. o klíčové roli BKS v politice i společnosti a o několik měsíců (3. dubna 1990) později byl článek z ústavy vypuštěn. Toto první vítězství opozice bylo pozitivním znamením, které upevnilo SDS v jeho síle a zajistilo mu také lepší vyjednávací pozici během vyjednávání s komunistickou mocí. (Kumanov 2008, s. 385)

Jednání u kulatého stolu vyneslo hnutí „na světlo“ a umožnilo mu prezentovat se před celou veřejností v přímém přenosu televizních obrazovek. Vyjednávání se rozděluje na tři části; předběžné konzultace, přípravné rozhovory a tři oficiální plenární zasedání²⁸. 3. ledna začaly předběžné konzultace k jednáním u kulatého stolu. Jednání probíhala zvláště se dvěma skupinami - první skupinou byli zástupci politických a společenských sil, které hrály dlouhodobě v bulharském veřejném životě podstatnou roli. Skupinou druhou byli zástupci opozice, tedy Svazu demokratických sil a Bulharského zemědělského národního svazu, jedinou legální opozicí BKS. Předběžných rozhovorů se v delegaci SDS účastnili předseda hnutí Željko Želez, tajemník Petr Beron a předsedové, případně tajemníci, 12 stran a organizací zastoupených v hnutí. SDS se

²⁸ V období konání jednání také došlo ke 14. sjezdu BKS a jejím zásadním reformám, které měly také nezpochybnitelný vliv na výsledek voleb - do popředí bylo postaveno reformní křídlo, což stranu „oživilo“ spolu se změnou názvu strany na Bulharskou socialistickou stranu (BSS, bulharsky *Българската социалистическа партия*).

nechtělo během jednání soustředit na budoucí vývoj země v dlouhodobějším rámci, ale co nejrychlejší legalizaci opozice a uspořádání svobodných voleb, do doby jejich konání si hnutí nenárokovalo místa ve vládě ani jiný podíl na moci. (Stenograficheski protokoli 1990a)

Přípravné rozhovory, které se konaly ve dnech 16. a 18. ledna 1990, nepřinesly mnoho podstatných otázek, jejich cílem byla dohoda nad vedením rozhovorů. (Stenograficheski protokoli 1990b) Rozhovory vyústily v dohodu nad vedením samotných třech plenárních zasedáních kulatého stolu, která započala 22. ledna. Jednání u kulatého stolu přinesla podpis dvou dokumentů - prvním byla dohoda účastníků s konáním svobodných voleb a jejich organizací, včetně kodexu předvolební kampaně. Druhým, méně podstatným dokumentem byla dohoda s reprezentací stran v rozhlasovém a televizním vysílání. (Nacionalna krgla masa 1990)

Základní projednávanou otázkou byly první svobodné volby - obě strany se shodly na tom, že budou uspořádány volby do Velkého národního shromáždění, které má větší počet poslanců a větší pravomoci než „obyčejné“ NS. Základním úkolem VNS bylo vypracování a přijetí nové ústavy. Zatímco BKS, která měla, na rozdíl od konkurence, v zásadě neomezené prostředky na předvolební kampaň nejen z finančního, ale především z organizačního hlediska, prosazovala volbu na základě většinového volebního systému v jednotlivých obvodech, SDS prosazoval systém poměrný. Výsledkem byla dohoda na smíšeném systému, ve kterém byla polovina mandátů (200) do Velkého národního shromáždění volena většinovým volebním systémem a druhá polovina z kandidátních listin stran proporčním systémem. Tyto dvě poloviny mandátů a jejich volba na sobě byly naprosto nezávislé. Došlo také k dohodě ohledně termínu konání svobodných voleb - ty se uskutečnily ve dvou kolech 10. a 17. června 1990. Paralelně s rozvíjením demokratického státního uspořádání se rozvíjela vnitřní organizace SDS a pluralitní stranický systém. Na počátku vzniku hnutí stálo deset organizací, postupně se ale připojovaly další - celkem 17 stran a organizací se sjednotily do zastřešujícího subjektu SDS, který se díky své momentální síle a pluralismu uvnitř hnutí automaticky stal opozicí socialistické strany. (Garber 1990, s. 28)

5.1.2. Vyjednávání OF s komunistickou mocí

Fórum se, poté co v Provolání vyzvalo k odchodu z postů přední představitele režimu, postavilo po pozice dohlázele na přechod k demokratickému uspořádání. KSČ slíbila zahájení jednání u kulatého stolu s OF i VPN již 21.listopadu na schůzce premiéra Ladislava Adamce a zástupců fóra. Delegation opozice stupňovala své požadavky a na následujících jednání s KSČ žádala vypuštění tří článků ústavy²⁹ a odstoupení Gustáva Husáka z prezidentské funkce. 29.prosince bylo parlamentem odsouhlaseno vypuštění článku o vedoucí úloze KSČ z ústavy, což bylo projevem síly opozice vedoucím k její větší organizovanosti. (Suk 1997, s. 209)

Opozice se ještě na konci listopadu odmítala podílet na nové vládě poté, co Adamec vyzval Havla, aby předložil svůj návrh nové vlády, s čímž opozice nepočítala. OF prosazovalo setrvání Adamce na pozici předsedy federální vlády. Jeho abdikace 7.prosince a návrh Mariana Čalfy jako svého nástupce přineslo neočekávaný zlom, který vedl k vytvoření rekonstruované vlády s poměrem 15 komunistů ku pěti nestraníkům. Takový návrh byl ovšem pro veřejnost nepřijatelný, a tak ho fórum odmítlo a dále pokračovalo v jednáních o složení nové vlády - nová „vláda národního porozumění“ v čele s Marianem Čalfou byla ustanovena 9. prosince a sestávala z 10 ministrů KSČ, po dvou křeslech získaly ČSS a ČSL a 7 postů bylo přiděleno nestraníkům, tedy zástupcům opozice. Tato vláda měla dokončit dekomunizační proces a dovést zemi ke svobodným volbám. V těchto dnech také hnutí deklarovalo, že i po nových volbách bude umožňovat další organizovanou politickou činnost občanů. (Suk 2009, s. 158)

Součástí vyjednávání byl také „boj“ o prezidentský úřad, během kterého sehrál významnou roli nový předseda federální vlády Čalfa, který přestal reprezentovat zájmy komunistické strany a namísto toho se stal mluvčím státních struktur. Čalfa nabídl pragmaticky Havlovi, že prosadí jeho kandidaturu na post prezidenta. Díky jeho vyjednávání se stal v prosinci '89 jediným kandidátem na prezidenta Václav Havel, výměnou za tento post byla dohoda na nominaci Alexandra Dubčeka do pozice předsedy Federálního shromáždění a částečné rekonstrukci zastupitelských orgánů -

²⁹ Jednalo se o články zakotvující vedoucí úlohu komunistické strany ve společnosti, o politickém systému a článek o marxismu-leninismu.

kooptacích. Po vyhlášení kandidatury opustil OF, aby se mohl stát nadstranickým prezidentem, avšak své politické kroky i nadále konzultoval s Radou Koordinačního centra OF. Definitivně ovšem z OF odešel, když byl 29.prosince prezidentem opravdu zvolen. Hlavním představitelem OF se v té době stal Petr Pithart. (Suk 1997, s. 31-33)

5.2. Směřování ke svobodným volbám

5.2.1. Příprava na volby a předvolební kampaň SDS

Vzhledem k charakteru voleb, tedy smíšenému systému, ve kterém byla polovina mandátů volena na základě dvoukolového většinového systému 10. a 17.června 1990, se kampaň soustředila především na lokální úroveň. Jejím problémem byla roztržitost a nestrukturovanost - kandidátky byly sice sestavovány centrálně, nicméně za rozruchu a neshod jednotlivých stran hnutí, vycházejících právě z nejasné struktury sestavování kandidátních listin. Neexistoval žádný systém kvót či poměru zastoupení kandidátů jednotlivých stran, proto se do popředí individualistických kandidátních listin dostávaly výrazné osobnosti, které se uměly prosadit, ovšem jejich politická ideologie byla zcela nejasná, což se ukázalo býti zásadním problémem již v prvním volebním období. (Simeonov 1996, s. 165-169)

Financování kampaně SDS má jeden velmi zajímavý aspekt - pád režimu blízce sledovala americká ambasáda a během jara 1990 začala být strana úzce asociována se Západem, především pak s USA. Americká vláda podporovala aktivity hnutí včetně volební kampaně, do které investovala kapitál, ale především také politické poradce a marketingové specialisty. To, co se může zdát jako nesporná výhoda SDS ale ve výsledku naopak pomohlo BSS, která odstartovala silnou kampaň, ve které našla hnutí, že pouhým prostředkem americké vlády k ovládnutí bulharského venkova. (Glenny 1990, s. 173-177)

Hlavní a konečné slovo při sestavování kandidátních listin mělo Národní koordinační centrum, předsednický orgán hnutí sestavený ze zástupců jednotlivých stran, jednotlivé kandidáty ale navrhovaly samy strany a organizace. Organizaci předvolební kampaně připravoval Centrální volební klub (CVK), který organizoval setkání s kandidáty, připravoval volební plakáty a letáky, ale především zajišťoval

jednotu volební kampaně. Konkrétní lokální kampaně organizovaly Krajské volební kluby a Obecní volební kluby podřízené CVK. Kampaň do VNS byla velmi konfliktní a volby byly postaveny na souboji dvou naprosto odlišných pólů - starého a nového, komunismu a antikomunismu. Součástí předvolební kampaně bylo vydávání novin Svobodný národ (*Свободен народ*) od února 1990, které měly primárně ideologickou funkci - poukazovat na význam demokratického uspořádání státu. Pravidla předvolební kampaně byla upravena volebním zákonem, které komunistické NS přijalo v dubnu. (Simeonov 1996, s. 170-177)

5.2.2. Směřování ke svobodným volbám v Československu a předvolební kampaň OF

Vývoj revolučních událostí i hnutí samotného byl velmi rychlý, což vedlo k turbulencím uvnitř OF. V prosinci hnutí ovládlo složky exekutivy, v lednu převzalo podíl kontroly také nad mocí legislativní. Během necelého měsíce a půl hnutí ovládlo prakticky všechny důležité funkce a stalo se rozhodující politickou silou v zemi - ze sociálního občanského hnutí se stalo hnutí politické. Aby mohlo hnutí fungovat i za takovýchto podmínek, které v době jeho zakládání nikdo neočekával, byla nutná proměna jeho vnitřního uspořádání a organizace - jednou možností bylo transformovat OF v politickou stranu moderního typu, druhou možností bylo zachování dosavadní formy politického hnutí. Proměna v politickou stranu byla ale nakonec odmítnuta, protože ve společnosti i nadále přetrvával odpor vůči stranictví. (Suk 1997, s.54-55)

S počátkem roku 1990 začalo také období přípravy na svobodné volby stanovené na červen 1990. Ve druhé polovině ledna byl přijat takzvaný „malý zákon o politických stranách“, který umožňoval vznik nových stran a hnutí, počátkem února došlo k personální rekonstrukci České národní rady i Slovenské národní rady. Novým předsedou české vlády se stal Petr Pithart, který zároveň opustil vůdčí roli v občanském fóru. V tomto období bylo také fórum donuceno zabývat se politickými problémy země, jakými bylo očištění veřejného života, transformace společnosti, ale také blížící se svobodné volby - to donutilo OF zaměřit se na podstatné jevy ve společnosti a ustoupit od vlastních vnitřních problémů, které zároveň pomalu vyprchávaly, což bylo způsobeno postupným ideologickým vyprazdňováním se, vnitřním chaosem a

dozníváním charismatu hnutí. Po Pithartově odchodu nastoupil do čela hnutí Jan Urban - do čela byl sice prosazován Havlem, ale ani on nebyl demokraticky zvolen, nýbrž opět dosazen na základě vzájemné důvěry. Sám ovšem předem deklaroval, že jeho plánem je dovedení hnutí ke svobodným volbám, po jejichž konání z funkce mluvčího odstoupí, jak také později učinil. Dalším, velmi podstatným, aspektem politiky na začátku roku 1990 bylo téma transformace ekonomiky. I v samotném OF se na ni názory různily - nakonec se ale prosadila podoba reformy na základě konceptu Václava Klause, který zahájil boj o rychlou ekonomickou reformu. (Suk 1997, s. 56-57)

Předvolební kampaň OF byla koncipována velmi nekonkrétně a obecně. Jejím základem byly demokratické proklamace s tématem „návratu do Evropy“ a jeho další evropská integrace. K OF se před volbami hlásilo 14 hnutí a stran a občané, kteří chtěli podíl na moci. Do popředí kandidátních listin se většinou dostali levicoví kandidáti či stoupenci občanského hnutí. Kandidáty si sami volily kraje na základě listin navržených Koordinačním centrem OF. V dubnu 1990 předvolební průzkumy předpovídaly 21% voličskou podporu OF, v květnu podpora vystoupala o dalších 10% na 31%, na konci května už se odhady blížily padesáti procentům. Zatímco uvnitř hnutí panovalo napětí, jeho volební preference rostly, což působilo pozitivně i na vnitřní jednotu OF. (Pšeja 2004b, s. 318) Nárůst preferencí byl podle Bureše spojen se čtyřmi příčinami: nakloněním nerozhodnutých voličů k pravděpodobně vítěznému subjektu na základě band-wagon efektu, spojením Václava Havla s OF, mobilizací velkého počtu občanů na základě negativní kampaně a výzvou některých lídrů hnutí k voličům, aby nevolili malé a neperspektivní strany. (Bureš 2007, s. 246)

V průběhu dubna se OF nacházelo ve vnitřní krizi způsobené špatnou komunikací a rozptýlením politické moci. Zároveň slábl vliv KC OF, které bylo částečně postaveno mimo kontrolu nad předvolební kampaní, která se odehrávala zejména prostřednictvím ministrů federální i české vlády a také lokálních reprezentantů v regionech. (Bureš 2007, s. 233) Strategie volební kampaně nebyla řízena KC OF, nýbrž jednotlivými volebními centry vytvořenými po celé republice, v jejichž čele stáli volební manažeři. Ti byli sice delegováni „zdola“, avšak placeni byli Koordinačním centrem, což vedlo k profesionalizaci kampaně. Zapojení manažerů do volebního klání bylo podle Kuncce jednou z příčin povolebních peripetií, duality a fragmentace hnutí:

„Síť stranických pracovníků na plný úvazek – manažerů – a také skutečnost, že i z míst na kandidátkách OF, považovaných původně za nevolitelná, se do nových zákonodárných sborů prosadili sami manažeri nebo lidé z regionů a lokalit spjatí s touto profesionální politickou strukturou, to vše ohlašovalo změnu politické reality a hlavně možnost odlišné politické většiny, než byla ta, která se zakládala na legitimitě historického disentu a která víceméně přetrvávala ve složení federální i republikových vlád.“ (Kunc 2000, s. 203) V předvolebním období také nadále probíhaly diskuze týkající se vnitřní organizace fóra, řešení této otázky se ale nakonec odsunulo až na období po volbách. (Suk 2009, s. 443)

5.3. Důsledky prvních svobodných parlamentních voleb

5.3.1. SDS v opozici

První svobodné volby konané 10. června 1990 nebyly pro SDS tak úspěšné, jako představitelé hnutí očekávali, přesto přinesly naplnění základního požadavku opozice - legitimizaci pluralitního stranického systému. „Na rozdíl od ostatních post-komunistických států první volby nejenže nepřinesly uklidnění a přesunutí těžiště politických akcí z ulice do parlamentu, ale naopak znamenaly vystupňování nátlakových akcí SDS.“ (Rychlík 2002, s. 367) Volební účast překročila 90% a strana ve volbách získala 36,2%, v poměrném systému, což jí vyneslo 75 mandátů, na základě většinového systému získala 69 mandátů, do VNS se tedy dostalo 144 zástupců SDS. BSS ovšem získala 114 mandátů ve volbách na základě většinového systému a dalších 97 mandátů (47,2% hlasů) v poměrném volebním systému - reformovaní komunisté tedy měli ve VNS většinu s 211 mandáty. (Inter-Parliamentary Union 1990) Socialisté sice volby vyhráli, přesto nabídli SDS koaliční spolupráci, tu ale Želez jménem celé opozice odmítl. (Glenny 1990, s. 178)

Prvním zásadním úspěchem pro hnutí byla rezignace dosavadního prezidenta Petra Mladenova - socialisté pochopili, že v očích veřejnosti straně pomůže, když se prezidentské funkce vzdá a křeslo, které má spíše symbolický význam, nabídne opozici. Přirozeně se tak stal kandidátem na funkci prezidenta předseda a „otec zakladatel“ Svazu demokratických sil, Željko Želez, se kterým BSS souhlasila především proto, že

představoval umírněné křídlo opozice. BSS nabízela opozici mnoho ústupků, které vedly k demokratizaci země, příkladem může být rozšiřování plurality názorů ve státních médiích. Hnutí najednou získalo reálnou politickou sílu i institucionální prostředky k dosažení změn, které prosazovalo. Dalším důsledkem získání kýžených pozic byla změna politiky hnutí směrem k většímu oportunismu vůči BSS. Bylo jen důsledkem náhodných okolností, že konfliktní situace mezi dvěma hlavními politickými rivaly nevyústila v zásadnější celospolečenský konflikt. (Glenny 1990, s. 179)

5.3.2. Vláda OF

Parlamentní volby konané 8. a 9. června na základě poměrného volebního systému skončily výrazným vítězstvím OF. Hlavním cílem hnutí bylo získat masovou podporu voličů, která ve výsledku předčila očekávání představitelů opozice. K prvním svobodným volbám po pádu režimu se dostavilo 97% voličů, což je vůbec nejvíce ze všech postkomunistických států střední a východní Evropy. Občanské fórum získalo ve volbách do Sněmovny lidu Federálního shromáždění 53,15% hlasů, což odpovídá hlasům asi od 3,8 milionů voličů. Tento výsledek vynesl OF 68 mandátů z celkem 101 českých poslaneckých postů. Volby do Sněmovny národů, ve které bylo celkem 150 poslanců (75 Čechů a 75 Slováků), taktéž v Česku vyhrálo OF, v tomto případě se 49,96% hlasů - hnutí tak získalo 50 mandátů. (Český statistický úřad 1990) Po vítězných volbách byla sestavena takzvaná „vláda národní oběti“, v jejímž čele opět stál Marián Čalfa. Tato vláda byla u moci od 27.června 1990 do 2.července 1992, kdy skončilo období transformace. Volby ale Občanské fórum postavily před otázku, jakým subjektem se má stát v budoucnosti, protože bylo jasné, že se uvnitř hnutí začínají vytvářet rozlišné názorové proudy. Představa, že OF zůstane semknutou silou s blíže nekonkrétními obrysy, přestávaly být realistické: naráželo na hranice své programové nevyhraněnosti a nedostatečné stranické sounáležitosti a disciplíny. (Suk 2009, s. 458)

6. Rozkladné účinky přebírání moci na vývoj v hnutích

6.1. Vnitřní problémy SDS

Hnutí, které v zemi představovalo šanci na změnu, mělo vnitřní problémy, které vyšly najevo již během prvního volebního období - nejednotná politika jednotlivých členských stran a silná decentralizace hnutí, které nemělo její vedení dostatečný vliv na jednotlivé poslance. Prvních šest měsíců působení ve VNS probíhalo bezproblémově - ovšem podíl na moci přivodil „usnutí na vavřínech“ a následné spory uvnitř strany pramenící především z nedostatečné koordinace jednotlivých poslanců a neustálého zpomalování reforem. V březnu 1991 začali někteří poslanci SDS proti hnutí rebelovat kvůli nesouhlasu s navrhovanou koncepcí ekonomické reformy. V té chvíli vyvstala také otázka kdo je tedy za poslance odpovědný - hnutí či jednotlivé strany? Tímto způsobem vyvrcholil první otevřený konflikt mezi parlamentní skupinou a NKC SDS. (Sharman 2004, s. 404)

Na rebelující poslance zpočátku spíše než výhrůžky sankcemi platilo „ideologické postavení“ koalice „proti komunistům“, nicméně po určité době spojení antikomunismem přestávalo být dostatečně silným důvodem pro loajalitu, proto se novým prostředkem stala hrozba vyloučení z poslaneckého klubu a distanc od takových poslanců. NKC argumentovalo tím, že „parlamentní disidenti“ svým neuposlechnutím vedení SDS zároveň porušují důvěru svých voličů, neboť nereprezentují jejich zájmy tak, jak slíbili před volbami. (Sharman 2004, s. 404)

NKC v reakci na rebélii vydalo deklaraci, že cíle paktu (tedy jednání u kulatého stolu) se BSP nebyly splněny a práce VNS je neefektivní a zdržuje potřebnou ekonomickou reformu. NKC vydalo požadavek, aby poslanci, kteří odmítají hlasovat podle příkazů SDS opustili VNS a byli nahrazeni loajálnějšími členy hnutí. Rebelující poslanci ovšem také nebyli ve svých názorech jednotní a projevovaly se mezi nimi hluboké rozdíly, přesto ale většina z nich odmítla stanovisko NKC. Spor, který měl již v tu chvíli dvě úrovně - první mezi poslaneckými disidenty a NKC a druhou mezi samotnými poslanci - se ovšem dále prohloubil ve spor mezi jednotlivými organizacemi, čímž vyvstala první vážná krize SDS. Otázka pravomocí uvnitř strany a

pravomoci rozhodování nad parlamentní skupinou se tedy stala stěžejním tématem fungování strany na jaře 1991. (Sharman 2004, s. 405)

NKC tlačilo co nejvíce na přijetí ústavních zákonů, což by umožnilo seberozpuštění VNS a vyhlášení nových voleb. Protože ale vrcholní představitelé neměli dostatečné zkušenosti s vyjednáváním, situace se vyhrotila a lídři SDS zaujali tvrdší stanovisko - začali požadovat okamžité rozpuštění VNS a přijetí nové ústavy až po nových volbách. Na to reagovala menšinová skupina poslancům souhlasným prohlášením požadujícím, aby VNS stanovilo přesné termíny pro přijetí nové ústavy, následně se rozpustilo a byly by vyhlášeny nové volby v červnovém termínu. Pokud by nedošlo ke splnění těchto podmínek, slíbili, že opustí VNS - se stanoviskem NKC souhlasilo a postavilo se za tuto skupinu poslanců. Zároveň navrhlo, aby všichni poslanci za SDS opustili NS 19. dubna, s čímž opět většina poslanců nesouhlasila a trvali na tom, že je pro zemi důležitější přijímání nových zákonů, především ústavy, než vnitrostranické spory. (Sharman 2004, s. 406-407)

6.1.1. Změna vnitrostranického uspořádání

Vnitrostranická situace byla nepřehledná a chaotická, jako důsledek nejednoty, která v hnutí panovala. Vzhledem k tomu, že nebylo dostatečně zřejmé, kdo má hlavní slovo v NKC a i ohledně zastoupení stran v nejvyšším orgánu panovaly rozpory, byl ustanoven nový systém hlasování v koordinačním centru, podle kterého měla každá členská strana v NKC jeden hlas. To vedlo k další separaci koordinačního centra a skupiny parlamentních poslanců a protože poslanci nedostatečně se stranou spolupracovali a své úkoly neplnili, nastal v hnutí chaos a zahlcení vnitřními problémy. (Nenov 2014, s. 424)

Důsledkem nepřehledné situace bylo opuštění Velkého národního shromáždění skupinou 39 poslanců SDS 15. května v souladu s původním prohlášením NKC. V květnu byla také uspořádána Národní konference SDS, kde se ukázalo, že kromě toho, že rebelující poslanci nemají podporu SDS jako celku, nemají ani podporu svých lokálních a stranických delegátů. Spor se vyřešil jasnou deklarací podřízenosti parlamentní skupiny vedení strany spolu s instrukcí poslancům, kteří doposud VNS neopustili, aby tak neodkladně učinili. V případě, že poslanci odmítli VNS opustit, byli

vyzváni k opuštění SDS (Yordanova 1991). Situace ukázala, že by SDS mělo větší podporu veřejnosti, kdyby nebylo pouze zastřešujícím subjektem nad ideologicky nekoherentními stranami, ale samostatně činnou politickou stranou. Národní konference proto také uložila NKC za úkol vytvoření nových smluv s jednotlivými členskými organizacemi, v nichž by jednotlivé organizace uznaly svou podřízenost SDS, vzdaly se své vlastní nezávislé politiky a uznaly pravidla proporcionality při sestavování kandidátních listin do příštích voleb. (Nenov 2014, s. 422-424; Sharman 2004, s. 405-406)

6.1.2. Fragmentace hnutí a jeho transformace v politickou stranu

V červnu byla urychleně svolána III. Národní konference, jejímž cílem bylo odsouhlasení nových stanov, vycházejících z unesení II. Národní konference. Na té delegáti dospěli k rozhodnutí, že poměr podílu moci mezi stranami uvnitř hnutí by měl být upraven, stejně tak jako vztah jednotlivých poslanců k hnutí. Ne všechny členské subjekty ale se stanovami souhlasily, proto SDS opustili například sociální demokraté, BZNS „Nikola Petkov” a další, méně početné, subjekty, čímž došlo k fragmentaci strany, ale zároveň také postupnému vzniku SDS jako jednotné politické strany s jasnou ideologickou linií, která ve výsledku pomohla straně na bulharské politické scéně přežít až do současnosti. V říjnových volbách 1991 do Národního shromáždění tedy v důsledku vnitřních sporů nekandidoval SDS ve stejné podobě jako do voleb prvních. Namísto toho kandidovaly „pod značkou” SDS tři subjekty:

- SDS centristé
- SDS liberálové
- SDS-hnutí (nacionalisté)

SDS-hnutí a SDS liberálové byly organizace tvořené subjekty, které původní Svaz demokratických sil opustily v důsledku ideologických či vnitrostranických rozporů. Původní SDS (centristé) se stalo stranou sjednocenou ze členů, kteří se rozhodli zůstat a stala se také jedinou stranou, která přežila říjnové volby. Jednou z příčin úspěchu ve volbách byla také značka strany, která se od konce roku 1989 veřejnosti asociovala s modrou barvou, která symbolizovala opak “rudého komunismu”, ztělesnění antikomunismu. Použití barvy i loga během předvolební kampaně tak ve voličích

vzbuzovalo důvěru a vyvolalo asociaci, zatímco centristé i liberálové museli použít nová loga, která voličům nic neříkala a proto strany nepřilákaly ani voliče SDS, kteří i nim mohli mít ideologicky blíže, což vedlo k volebnímu fiasku obou stran. (Sharman 2004, s. 405-407; Karasimeonov 2010, s. 80-81)

Hnutí, jehož cílem bylo etablování demokracie v zemi, se postupně v období od května 1991 do říjnových voleb transformovalo ve stranu, která měla elektorátu představit konkrétní politické cíle. Přestože se SDS i nadále v tomto období nazývalo hnutím, došlo k ke změnám vnitřního uspořádání a transformaci SDS v moderní politickou stranu. Členské organizace se mohly rozhodnout zda-li SDS opustí či se kompletně zintegrují do strany s jednotnou politikou a jasnou vertikální centralizovanou strukturou. Nové stanovy upravovaly také vztah poslanců za SDS, kteří nyní museli respektovat rozhodnutí strany a podřídit se mu, případně se mandátu vzdát. (Nenov 2014, s. 434-437)

6.2. Vnitřní problémy OF

Jedním ze základních problémů Občanského fóra byla od počátku podle Ivana Dejmalu odstředivost rozhodujících grémií KC OF od základny hnutí tvořené plénem. Jeho kritika se týkala také přílišné byrokratizace Rady KC OF, která se podle jeho slov stala spíše sekretariátem, ne radou.³⁰ Z pozice lokálních fór se směrem k centru objevuje kritika nedostatečné otevřenosti a komunikace s místními odnožemi hnutí. Suk tvrdí, že problém netkvěl v nedostatku diskuzí, ale naopak v jejich nadbytku. (Suk 2009, s. 325)

Další napětí uvnitř hnutí bylo zapříčiněno odlišnými postoji jednotlivých stran, které se k OF hlásily, vedoucími k atomizaci Občanského fóra. Malé strany si byly vědomy toho, že pokud OF opustí, jejich šance „na přežití“, je mizivá neboť síla opozice spočívá právě v její sjednocenosti. Zároveň by soutěžení mezi stranami, které byly součástí jednoho subjektu, mohlo jen posílit společenské protistranické nálady. Problémem malých stran byla také absence vlastní vnitřní struktury, jejíž vytvoření před prvními svobodnými volbami bylo prakticky nemožné. Například Křesťansko-

³⁰ Vzhledem k tomu, OF průběžně přebíralo odpovědnost za reálný vliv na řízení státu, určitou byrokratizaci potřebovalo. Dejmal tak vyjadřoval sice menšinový názor, ten však nacházel odezvu ve strukturách zdola. Přispěl tak k pozdějším pnutím, jejichž výsledkem bylo mimo jiné zvolení Václava Klause předsedou OF.

demokratická strana ale neviděla svou budoucnost „pod hlavičkou” OF, hnutí 26. března 1990 opustila a ve volbách kandidovala samostatně. (Suk 2009, s. 318)

6.2.1. Rozpad Občanského fóra

Povolební peripetie spojené se znovu jmenováním Mariana Čálfy předsedou polouřednické vlády Václavem Havlem byly jednou z několika příčin rozkolu uvnitř OF. (Kopeček 2010, s. 77-80) Ve fóru se vyprofilovaly tři základní skupiny, prosazující naprosto odlišné politické cíle. Jednou z nich byli „intelektuálové ze špalíčku”, kteří byli sice zakladateli OF a měli podporu prezidenta Havla, ovšem pro široká veřejnost se s nimi jen těžko ztotožňovala. Druhou skupinou byla skupina kolem Václava Klause a ODA - ekonomové v ministerských funkcích a liberálně-konzervativní poslanci. Poslední, rozhodující, skupinou byli lokální volební manažeři, kteří prosazovali vytvoření strany s pevnou organizační strukturou a pravicovým programem. (Pšeja 2004b, s. 319)

Neustálé odsouvání řešení otázky budoucnosti fóra způsobilo vnitrostranickou nespokojenost, které v létě 1990 využil, po odchodu Jana Urbana z čela hnutí, Václav Klaus. Začal objíždět lokální fóra a získávat si jejich podporu s urychlením ekonomické reformy, neboť jakékoliv její zpomalení bylo chápáno jako nebezpečí celé transformace. V průběhu léta nahradil v čele OF Jana Urbana Petr Kučera, ovšem již v září začíná fungovat kolektivní předsednictví čtyř kandidátů³¹. Nakonec se ale od tohoto modelu OF odklonilo a na hostivařském sněmu 13.října kandidovaly na předsedu hnutí tři osobnosti: Pavel Rychetský, který později od kandidatury ustoupil, favorizovaný Martin Palouš a Václav Klaus. Klaus byl překvapivě zvolen 115 hlasy³² předsedou a prohlásil, že jeho hlavním úkolem bude udržení jednoty OF. Jeho zvolení odpovídalo poptávce po lídrovi, který by byl schopen zároveň působit jako protiváha pražského centra vůči sílícím regionálním politikům zastoupených ve FS. (Kopeček 2010, s. 89)

V říjnu však byl také založen Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP) v čele s Danielem Kroupou, sdružující poslance stojící za prosazením rychlé verze ekonomické reformy a regionální aktivisty z nevolitelných pozic kandidátních

³¹ Těmi byli Martin Palouš, Vojtěch Sedláček, Petr Kučera a švagrová Václava Havla Dagmar Havlová.

³² Pro Palouše hlasovalo 52 delegátů.

listin. Přestože „vznik klubu formálně nenarušoval existenci poslaneckých klubů OF a neznamenal jejich rozpad” jeho založení MKDP značilo začátek konce Občanského fóra. (Kopeček 2010, s. 91) Další vnitřní platformou, která v rámci OF vznikla v prosinci, byl Klub sociálních demokratů v čele s Rudolfem Battěkem. O několik dnů později vznikl spojený klub parlamentního shromáždění Liberální klub OF. Toto rozčlenění bylo první předpovědí vnitřního třesku a formálním krokem k rozpadu hnutí. (Novák 2004, s. 268) Na konci října byly také z OF částečně vytěsněny dvě levicové formace: Levá alternativa pod vedením Petra Uhla a Obroda. (Holzer et al. 1999, s. 263)

Na olomouckém setkání 9. prosince 1990 Václav Klaus představil svoje představy o transformaci OF na politickou stranu s vlastním programem, jehož sjednocujícím prvkem by byla ekonomická reforma podle jeho návrhu a rychlé vytvoření tržní ekonomiky. Ti, kteří prosazovali zachování současné podoby hnutí se dostali do defenzivy a Občanské fórum bylo definováno jako „politická strana s individuálním výlučným členstvím”. (Honajzer 1996, s. 33-44) Ve vedení OF byly zastoupeny síly pravicové (MKDP) i levicové (LK a KSD), které odmítaly postoje Václava Klause, ovšem Výchozí politický program OF z hostivařského sněmu se přikláněl spíše k pravicovým postojům. (Bureš et al. 2012, s. 125) Obavy plynoucí z rozporů mezi lídry OF napovídaly, že udržení dosavadní situace uvnitř OF je prakticky nemožné. Proto se Václav Havel rozhodl posloužit jako prostředník a v únoru 1991 svolal do Lán schůzku lídrů, jejímž cílem bylo vyřešení vyhrocené vnitřní situace fóra. Jejím důsledkem bylo uzavření takzvaných „lánských dohod” o rozdělení Občanského fóra. (Pšeja 2005, s. 53) O dva dny později pak Rada OF výsledky těchto dohod akceptovala a na posledním, rozlučkovém, sněmu fóra 23. února 1991 byl oznámen vznik nástupnických subjektů - Občanské demokratické strany a Občanského hnutí, z nichž žádný nesměl dále používat název či značku OF, tu ale směly i nadále používat poslanecké kluby ve FS a ČNR. (Bureš et al. 2012, s. 126)

6.3. Volby 1991 a první vláda SDS

Vnitřní spory SDS vyústily v parlamentní krizi, jejímž řešením bylo samorozpuštění VNS, které během svého funkčního období přijalo Ústavu³³ i několik

³³ VNS přijata 12. července 1991.

dalších zásadních zákonů. V důsledku těchto okolností byly vyhlášeny na 13. října 1991 volby do „obyčejného“ Národního shromáždění. Od předchozích voleb se situace ve straně dramaticky změnila a vedla k novému systému sestavování kandidátních listin, které byly mimo jiné ovlivněny také změnou legislativního rámce - volby byly uskutečněny na základě poměrného volebního systému s klauzulí 4%. Z celkových 240 mandátů získal SDS 110 mandátů, které nestačily ke zformování parlamentní většiny. BSS zaostávala za vítězem o pouhé čtyři mandáty, rozhodujícím povolebním hráčem se Hnutí za práva a svobody (HPS, bulharsky *Движение за права и свободи (ДПС)*) s 24 mandáty. (Inter-Parliamentary Union 1991)

Koaliční vyjednávání začala dva dny po volbách jednáním se zástupci HPS Osmanem Oktajem a Junalem Ljutfim, ti zpočátku návrh na vytvoření koalice rázně odmítli, k dohodě ovšem eventuálně došlo a tak byla sestavena menšinová vláda SDS s podporou HPS, které muselo podle dohody souhlasit se jmény všech ministrů a několik ministrů za SDS samo nominovalo. (Dimitrov 2003, s. 43) Tento kabinet Filipa Dimitrova byl ustaven 8. listopadu 1991. Jeho vláda se hodlala prezentovat různými kroky proti někdejšími komunistům a jejich nástupnickým organizacím, především BSS; výsledkem byly procesy s bývalými komunistickými činiteli v čele s Todorem Živkovem či zabavování majetku komunistických organizací a komunistických zájmových sdružení ve prospěch státu. Tyto ostré kroky vůči osobám a organizacím spojeným s minulým režimem posílily v SDS radikálnější křídlo „tmavě modrých“, tedy těch, kteří tvrdě odmítali jakoukoliv spolupráci s bývalými komunisty. (Rychlík 2002, s. 370-371)

Hospodářské problémy země spojené s transformací ekonomiky spolu s rozkoly mezi umírněnými a „tmavě modrými“ uvnitř SDS, vytvářely tlak na vládu, který dále posiloval prezident Želev, jenž měl názorové spory s předsedou vlády Dimitrovem. Dalším konfliktem vlády byly spory s odborovými svazy, čímž vláda ztratila podporu Podkrepy. Na podzim 1992 se ještě silněji projeví negativní efekty vládních hospodářských reforem, jejichž dopad pocítila především turecká menšina, což vedlo ke ztrátě podpory HPS. V tu chvíli již bylo jasné, že „modrá vláda“ vyčerpala své možnosti a Dimitrov položil 28. října 1992 parlamentu otázku důvěry - výsledkem bylo vyslovení nedůvěry vládě a její pád. „*Jednání o sestavení nové vlády se ukázala být jako*

neobyčejně těžká, protože žádná z politických stran nebyla schopna v dané situaci vládnout sama. Výsledek komplikovaných jednání byl nakonec úřednický kabinet bezpartijního ekonoma Ljubena Berova, který se ujal úřadu 30.prosince 1992.” (Rychlík 2002, s. 373) Vláda ovšem neměla v parlamentu zajištěnou stálou většinu a proto se potýkala s mnoha problémy, nakonec se ale především díky podpoře BSS vláda udržela až do řádných voleb v roce 1994.

6.4. Další vývoj SDS

Díky své transformaci v klasickou politickou stranu moderního typu v roce 1991, se podařilo Svazu demokratických sil udržet si svou pozici na bulharské politické scéně i v následujícím desetiletí. I přes pád své vlády si ale Filip Dimitrov udržel pozici předsedy SDS až do roku 1994, kdy byl nahrazen Ivanem Kostovem, který dokázal stranu znovu vzkřísit a posílit její podporu vytvořením spojení s dalšími pravicovými subjekty v koalici zvané *Обединени демократични сили*, tedy Jednotné demokratické síly (JDS). Koaliční partneři se v průběhu času proměňovali, nicméně SDS zůstávalo ve středu koalice. Nejúspěšnějším obdobím byly roky 1996 až 2001, kdy se JDS podařilo obsadit svého kandidáta SDS Petra Stojanova do prezidentské funkce (1997 - 2002), ale také vyhrát parlamentní volby a sestavit úspěšnou vládu Ivana Kostova (1997-2001), předsedy SDS i JDS.

Po roce 2001 začala podpora SDS výrazně klesat, což bylo způsobeno turbulentními změnami ve vedení strany a poměrně nejasně definovanou pravicovou politikou, jejíž hlavní náplň - antikomunismus - vyprchával a přestávala být pro voliče přitažlivou. V čele strany se od roku 2001 vystřídalo sedm předsedů a předsedkyň včetně bývalého prezidenta Petra Stojanova. (Sayuz na demokratichnite sili 2013) Zatímco v devadesátých letech byl SDS nejsilnějším pravicovým subjektem a zároveň hegemonem JSD, od počátku tisíciletí se strana postupně marginalizovala a počet mandátů, které byla ve volbách schopna získat, se snižoval. Strmý pád preferencí ze 20% na 7% mezi lety 2001 a 2005 se projevil ztrátou relevance strany, která v následujícím volebním období „přežívala“ a nebyla schopna představit program, který by přilákal voliče. Marginalizace strany i celé koalice JSD vedla k jejímu rozpadu a sestavení nové Modré koalice (*Синята Коалиция*), které se kromě SDS účastnily další

čtyři pravicové politické subjekty. Ta v parlamentních volbách získala opět 7%, avšak během následujícího volebního období se rozpadla a všechny koaliční strany, včetně nejsilnějšího SDS, ztratily svůj vliv. (Inter-Parliamentary Union 2009)

6.5. Nástupnické strany OF

Působení OF mělo významný vliv na konstituování stranickopolitického systému Československé, a později České, republiky. „*Působení OF bylo mimo několika jiných faktorů klíčové tím, že v prostoru pravého středu stranického spektra neumožňovalo etablování jiných relevantních stranických aktérů.*” (Pšeja 2005, s. 31) V období od založení OF až do jeho rozpadu nebylo zakládáno takové množství jiných stranických subjektů jako tomu bylo například v Bulharsku. Významným faktorem rozpadu OF bylo také celospolečenské akceptování stranictví a jeho chápání jako typu organizace, která je základním zprostředkovatelem politických požadavků a zájmů společnosti. O rozpadu OF se hovoří jako o konci období „*zdvojeného pluralismu*”³⁴ vedoucímu ke vzniku hlavních nástupnických subjektů - liberálně-konzervativní pravicové ODS, centristickému OH a konzervativní ODA. (Pšeja 2005, s. 44)

Občanská demokratická strana se stala pokračovatelem OF na formální úrovni, ale také pokračovatelem nejsilnější politické linie fóra. (Pšeja 2004a, s. 453-454) ODS dokázala nejen využít struktury, která byla zformovaná v rámci OF, ale také etablovat svou vlastní lokální strukturu, což stálo za jejím úspěchem. Ustavující kongres strany, probíhající 20. a 21. dubna 1991 v Olomouci, se přihlásil k tradici OF a pragmatickému realismu ve stanovách *Cesta k prosperitě*. Předsedou strany byl na sjezdu zvolen Václav Klaus, místopředsedy Miroslav Macek a Petr Čermák. Na prvním řádném kongresu v listopadu téhož roku byli dalšími dvěma místopředsedy zvoleni Josef Zieleniec a Jiří Kovář. ODS se brzy vyvinula v nejvýznamnější český pravicový politický subjekt díky třem zásadním faktorům: osobnosti Václava Klause, vymezení se proti levicovým politickým stranám a profederální politiky. (Pšeja 2004a, s. 454-455) Její význam byl potvrzen úspěchem v parlamentních volbách v červnu 1992, kdy koalice ODS-KDS

³⁴ Pluralismus nejen v rámci subjektů zastoupených ve FS a ČNR, ale také v rámci samotného OF.

získala 30% ve volbách do ČNR a 34% na federální úrovni, což vyneslo ODS nadpoloviční počet křesel v české vládě a post premiéra obsazený Václavem Klausem.

Občanské hnutí se ve svém *Provolání* 24. února 1991 profilovalo jako liberální, občanské a sociální hnutí. Na rozdíl od ODS se rozhodlo nadále zachovat co nejvolnější vnitřní uspořádání - to potvrzovalo i zavedení trojího členství - individuálního, volného a kolektivního³⁵. Na ustavujícím sjezdu byl jeho předsedou zvolen Jiří Dienstbier, místopředsedy Petr Pithart a Pavel Rychetský. Členy OH byla většina známých politiků a především ministrů - tedy známé a výrazné osobnosti, ovšem odlišného ideového ukotvení, což se postupem času ukázalo být, stejně tak jako u OF, problémem - politické směřování hnutí nebylo jasně definováno a bylo tak obtížné najít jeho elektorát. Začátkem roku 1992 začalo hnutí inklinovat ke konzervativnější politice sloučením s Konzervativní stranou - Svobodným blokem a ideologickou roztříštěnost potvrdila volba nových místopředsedů - Martina Bursíka a Jana Sokola. V parlamentních volbách 1992 získalo hnutí asi 4,5% ve FS i ČNR, což odstartovalo postupnou marginalizaci hnutí. (Novák 2004, s. 281; Pšejja 2005, s. 88-89)

Na rozdíl od předcházejících dvou nástupnických subjektů, jsou kořeny Občanské demokratické aliance vystopovatelné do doby před listopadem '89. Její zakladatelé Daniel Kroupa a Pavel Bratinka oficiálně alianci založili 17. listopadu 1989 a profilovali ji jako konzervativní občanskou stranu bez masové členské základy. Členové ODA se podíleli na konceptu programového zaměření OF a na zakládání MKDP. Úzké propojení ODA s OF způsobilo, že zástupci ODA získávali procentuálně velký podíl postů pod hlavičkou OF, neboť byla aliance považována za „elitní klub“ v rámci fóra. Právě elitářství se stalo kamenem úrazu ODA, protože kvůli tomuto aspektu nebyla schopna přilákat dostatečný podíl elektorátu, na rozdíl od ODS. V parlamentních volbách 1992 překročila strana volební klauzuli jen v případě voleb do ČNR. Nenaplnění očekávaných volebních výsledků vyvolalo vnitřní pnutí, které vedlo k postupnému vnitřnímu rozkladu a marginalizaci strany, která byla ovšem pomalejší než v případě OH. (Holzer et al. 1999, s. 265-268)

³⁵ Mechanismus byl využíván skupinami občanů organizovanými ve společenských organizacích, kteří nechtěli být přímou součástí politické strany. Kolektivní členství odkazovalo k tradici OF.

Závěr

Obě zkoumaná hnutí byla založena na základě neformálních styků a širokého ideologického zázemí. V případě Občanského fóra byly vztahy mezi zakládajícími aktéry osobnější a v mnoha případech hlubší, neboť se hnutí zpočátku formovalo z primárně disidentských kruhů s dlouholetou historií. Disent v Bulharsku se začal utvářet až během druhé poloviny 80.let a jeho význam byl v porovnání s Československem výrazně nižší. Zatímco Občanské fórum bylo zakládáno simultánně shora i zdola a místní fóra se hlásila Koordinačnímu centru OF v Praze, které mělo především organizační funkci, v případě SDS zakládaly jednotlivé členské subjekty své lokální organizace.

OF mělo již ve svém zakládajícím dokumentu *Provolání Občanského fóra* stanoveny velmi konkrétní požadavky vůči komunistické straně - odstoupení některých komunistických představitelů, propuštění politických vězňů a prošetření násilných zásahů vůči demonstraci 17.listopadu. Naopak SDS v Prohlášení o založení Svazu demokratických sil představuje jen velmi obecné požadavky, u kterých předpokládalo, že jsou natolik generalizované, že hnutí vynesou větší podporu široké veřejnosti, ale také etnických a náboženských menšin. Odpor proti asimilační politice Živkovova režimu spojený s bojem za práva menšin byl podstatným prvkem, který hnutí pomohl získat okamžitou podporu, ale v pozdějších letech pomohl SDS také zajistit podporu HPS, hnutí turecké minority, menšinové vládě Filipa Dimitrova.

SDS vyvolávalo složením své členské základny a vystupováním na veřejnosti ve většinové společnosti elitistický dojem, naproti tomu OF se od počátku snažilo vystupovat jako zástupce nespokojeného lidu - například deklarací, že bude vykonávat vůli občanů podepsaných pod peticí *Několik vět*. V SDS byly od sebe od okamžiku založení jasněji odděleny jednotlivé členské organizace, mezi kterými se vyskytovaly výrazné ideologické rozdíly - ke tření mezi organizacemi ale nedocházelo zpočátku tak často, protože na lokální úrovni pracovaly členské strany a hnutí povětšinou odděleně. Tyto rozdíly se projevíly také v roce 1991 během štěpení hnutí. Naopak Občanské fórum působilo navenek zpočátku sjednoceněji, k fragmentaci začalo během roku 1990 (a na počátku roku 1991) docházet na základě ideologických rozdílů a odlišných názorů na vnitřní organizaci a budoucí směřování hnutí.

Vnitřní organizace SDS byla v průběhu prvních let existence hnutí výrazně více strukturovaná na základě jednotlivých členských subjektů, než OF. Členské organizace SDS od sebe byly v rámci fungování hnutí striktněji odděleny a každý ze subjektů si utvářel na lokální úrovni vlastní politiku. Místní struktura SDS vznikala později, na popud centra, na čistě organizační bázi za účelem Lokální organizace SDS existovaly pouze na úrovni velkých měst, jakými byla například Sofie, Varna či Veliko Tarnovo, v menších municipalitách operovaly pouze jednotlivé členské organizace. Naopak v případě OF byly organizace zakládány simultánně shora i zdola - místní fóra byla zakládána na základě aktivity občanů a následně se hlásila ke KC OF. Volná struktura OF způsobovala vnitřní rozepře, zatímco uvnitř SDS se nikdo vnitřní organizací a strukturou nezabýval, dokud se později během roku 1991 nezačaly objevovat problémy týkající se rozdělení pravomocí.

Ideologická východiska obou hnutí se v mnoha aspektech shodovala - na počátku obou subjektů stál antikomunismus s cílem nahradit dosavadní komunistický režim novým demokratickým uspořádáním, vládu jedné strany politickým pluralismem a učinění přítrže porušování lidských práv. Z hlediska hospodářské politiky SDS i OF v obou zemích panovala na počátku devadesátých let averze vůči politickým stranám, proto se obě hnutí zpočátku vyhýbala politice - zatímco OF se rozhodlo jít cestou „nepolitické politiky“, Svaz demokratických sil zpočátku politický program nehledal a politické moci se během prvního půl roku své existence vyhýbal. Občanské fórum již ve svém Provolání představilo velmi konkrétní politické požadavky, naopak SDS se konkrétním požadavkům vyhýbalo až do období po prvních svobodných volbách, avšak obecné požadavky deklarovalo již v okamžiku založení hnutí. Občanské fórum představilo široké spektrum politických požadavků v dokumentu *Co chceme!*.

Občanské fórum bylo zpočátku ideologicky silně ovlivněno osobou Václava Havla a intelektuálním prostředím, ve kterém vznikalo. Pro masovou společnost ovšem toto ideologické zakotvení nehrálo význam. Stejně tak v Bulharsku, kde byla protipolitická a protistranická nálada silnější, ideologická témata podporovatele a voliče nelákala, proto se od nich SDS, včetně filosofa a historika Želju Želeva, distancovalo.

Během vyjednávání s komunistickou mocí bylo OF v podstatně lepší pozici než SDS - fórum vystupovalo jako představitel široké veřejnosti, což mu zajistilo větší sílu

během vyjednávání. Druhým aspektem lepší výchozí pozice Občanského fóra byl rozpadající se komunistický režim, který, na rozdíl od režimu bulharského, nebyl nadále schopen fungovat. BKS, respektive BSS, se nezdiskreditovala v očích veřejnosti tolik jako KSČ, proto byla schopna prosadit více svých požadavků během vyjednávání a udržet si moc v otěžích nejen do prvních svobodných voleb, ale také po nich. Síla BSS a nedostatečná podpora veřejnosti SDS vedly k tomu, že vyjednávání bulharské opozice s režimem trvala téměř 5 měsíců, zatímco obdobná jednání trvala v Československu několik týdnů a vedla k bezprostřednímu získání podílu na moci opozicí. To, že Občanské fórum bylo rychleji schopno dosáhnout svých požadavků mělo vliv na podobu volební kampaně, vnitřní uspořádání, ale také na zrychlený vývoj OF v porovnání se SDS.

Zatímco Svaz demokratických sil se během zimy '89 a jara '90 plně soustředil na vyjednávání, která ale přinesla především dohodu nad konáním svobodných voleb a budoucími legislativními změnami, nikoliv získání podílu na moci, Občanské fórum jednalo o vládě a bylo schopno vydobýt si unikátně silnou pozici a zároveň podporu masové veřejnosti. Během jara se proto OF, kterému se podařilo obsadit Václava Havla do prezidentského křesla a získat posty v nové vládě Mariána Čalfy, již zabývalo reálnými politickými problémy a správou země, což hnutí poskytlo průpravu na červnové parlamentní volby, které s přehledem vyhrálo, zatímco SDS utrpěl porážku, která nebyla v ostatních postkomunistických zemích obvyklá, ta byla způsobena také způsobem vyjednávání, které hnutí vedlo - během něj se nezabývalo problémy správy státu, což znamenalo, že voliči nebyli přesvědčeni o schopnosti SDS převzít reálnou moc v zemi. Před volbami se OF vnitřně proměňovalo - došlo k personálním změnám ve vedení, ale také se od sebe začaly odlišovat jednotlivé názorové proudy uvnitř hnutí, přesto se ale neshody a jejich řešení odložily na období po volbách.

Během předvolební kampaně na jaře '90 se struktury obou hnutí výrazně profesionalizovaly. Svaz demokratických sil získal před volbami finanční (a konzultační) pomoc od Západu, konkrétně amerických neziskových a vládních organizací, která vzbuzovala naději na úspěch ve volbách. Kampaně SDS byla centralizovaná - kandidáty sice navrhovaly jednotlivé strany, ale sestavování kandidátních listin vedlo NKC. Organizaci předvolebních setkání a kampaně měl na

starosti Centrální volební klub. Naopak v případě OF byly volební kampaně řízeny lokálními volebními centry, které schvalovaly kandidátní listiny navržené KC OF. Organizaci kampaní měli na starosti volební manažeři placení Koordinačním centrem OF.

Ve volbách SDS získal 36% hlasů, ale BSS se podařilo získat 47% hlasů a sestavit tak vládu i po prvních svobodných volbách. SDS sice neuspěl ve snaze získat moc, ale pozitivním výsledkem voleb byla legitimizace pluralitního stranického systému. Neúspěch SDS hnutí motivoval ke stupňování nátlaku vůči vládě, což vedlo k mnoha ústupkům ze strany BSS včetně zvolení Željku Želeva prezidentem v létě 1990. Občanskému fóru se naopak podařilo první svobodné volby s převahou vyhrát a sestavit tak novou vládu, v jejímž čele ale opět stál Marián Čalfa, což vyvolalo nevole u části členské základny, protože Čalfa nebyl s Občanským fórem nijak spojen. Část OF se domnívala, že předsedou vlády má být někdo z OF, ale Havel prosadil Čalfu. Vzhledem k tomu, že OF ve volbách získalo co chtělo, znovu se otevřela otázka co bude s hnutím dál.

V průběhu prvního volebního období se v SDS začaly vyjevovat problémy plynoucí z nedostatečné komunikace mezi NKC, poslanci VNS, jednotlivými členskými subjekty a jejich místními organizacemi. NKC se neúspěšně pokoušelo o centralizaci a unifikaci vnitřního uspořádání, ovšem tyto snahy neměly dostatečnou podporu. Hlavním problémem byla rebélie některých neloajálních poslanců, která vyústila ve výzvu NKC k opuštění VNS, kterou uposlechli jen loajální poslanci SDS. Následně byla deklarována podřízenost poslanců NKC, reorganizován systém hlasování v hnutí a vytvoření nových smluv s členskými subjekty, jejichž součástí bylo vzdání se vlastní nezávislé politiky. Ne všechny členské subjekty s novým uspořádáním souhlasily a důsledkem byl rozpad SDS na tři subjekty (liberály, nacionalisty a centristy), z nichž přežil jen jeden subjekt - původní centristický SDS, který uspěl v říjnových volbách 1991 a sestavil menšinovou vládu Filipa Dimitrova s podporou HPS. Ta vydržela do konce roku 1992, kdy byla nahrazena úřednickým kabinetem Ljubena Berova.

Hlavním problémem Občanského fóra byla názorová roztržičnost, odštěpenost rozhodujících grémií od členské základny hnutí a nedostatečná komunikace mezi vrcholnými představiteli OF a členskou základnou, která často nesouhlasila s politikou

OF. Vnitřní uspořádání OF se začalo řešit v létě po červnových volbách 1990, když začal Václav Klaus sbírat podporu místních organizací, díky čemuž byl v říjnu zvolen předsedou OF. Mezitím se začaly utvářet názorové frakce uvnitř OF - první z nich byl MKDP, čímž byla odstartována názorová diferenciace. Následoval Klub sociálních demokratů a později téhož roku také Liberální klub. Otázkou zůstávalo, zda-li se má Občanské fórum transformovat v politickou stranu s vlastním programem jak navrhoval Václav Klaus, zachovat si současnou podobu či se rozpustit na více subjektů, k čemuž také na jaře 1991 došlo na základě „lánských dohod“.

Zatímco SDS si od roku 1991 zachoval svou podobu politické strany a v 90. letech bylo hegemonem na pravici, sestavilo úspěšnou vládu Ivana Kostova a prosadilo svého kandidáta Petra Stojanova do prezidentského křesla, Občanské fórum se rozdělilo na několik subjektů, z nichž se do současnosti podařilo přežít jen ODS. OH a ODA byly o poznání méně úspěšné a po čase došlo k jejich marginalizaci a rozkladu. Vliv obou hnutí na politickou scénu je ovšem nezpochybnitelný - oběma se podařilo dosadit své lídry do prezidentské funkce, obě hnutí sestavila vlády, které stabilizovaly situaci v zemi a instalovaly reformy vedoucí k transformaci hospodářství a obě hnutí do jisté míry přežila ve společnosti po následující desetiletí - v případě SDS v podobě reformované politické strany, která se v posledních deseti letech marginalizovala, v případě OF byla hlavním přeživším nástupcem ODS, dodnes mající parlamentní křesla a ustálenou voličskou základnu. Obě hnutí také překonala původní očekávání přechodového hnutí a jejich odkaz rezonoval společněmi Bulharska i České republiky po následující desetiletí.

Seznam zkratek

- BKS - Bulharská komunistická strana
- BSS - Bulharská socialistická strana
- CVK - Centrální volební klub
- ČNR - Česká národní rada
- ČSAV - Československá akademie věd
- ČSL - Československá strana lidová
- ČSNS - Česká strana národně socialistická
- ČSS - Československá strana socialistická
- ČSSD - Československá sociální demokracie
- DS - Demokratická strana
- DSS - Demokratická strana Slovenska
- FS - Federální shromáždění
- HPS - Hnutí za práva a spravedlnost
- JDS - Jednotné demokratické síly
- KC OF - Koordinační centrum Občanského fóra
- KDS - Křesťanskodemokratická strana
- KSČ - Komunistická strana Československa
- KSS - Komunistická strana Slovenka
- MKDP - Meziparlamentní klub demokratické pravice
- NKC - Národní koordinační centrum
- NK - Národní konference
- NS - Národní shromáždění
- ODA - Občanská demokratická aliance
- ODS - Občanská demokratická strana
- OF - Občanské fórum
- OH - Občanské hnutí
- SDS - Svaz demokratických sil
- ÚV KSČ - Ústřední výbor Komunistické strany Československa
- ÚV BKS - Ústřední výbor Bulharské komunistické strany
- VNS - Velké národní shromáždění

Zdroje

Odborné texty a monografie

BALÍK, Stanislav. *Politický systém českých zemí 1848-1989*. 3. vyd. Brno: Masarykova univerzita Brno, Mezinárodní politologický ústav, 2011. Monografie. ISBN 978-80-210-5438-7. Dostupné z: http://toc.nkp.cz/NKC/201105/contents/nkc20112183740_1.pdf

BROKL, Lubomír. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-48-6.

BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-86855-28-8.

CURAKOV, Angel. *Upravlávašite političeski partii v Bălgariă : 1879-2010*. Sofiă: Iztok-Zapad, 2010. ISBN 978-954-321-752-6.

DIMITROV, Filip. *Mitovete na bălgarskija prechod*. Sofiĵa: "Siela", 2003. ISBN 9789546495488.

DUVERGER, Maurice. *Political parties: their organization and activity in the modern state*. London: Methuen, 1964. University paperbacks. (česky: DUVERGER, Maurice. *Politické strany*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. Politeia. ISBN 978-80-246-2568-3.)

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a Jiří KUNC. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. Studie. ISBN 80-901424-8-6.

GARTON ASH, Timothy. *Rok zázraků: svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Vyd. 2., rev. a dopl. Praha: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-009-5.

GLENNY, Misha. *The rebirth of history: Eastern Europe in the age of democracy*. London: Penguin Books, 1990. ISBN 9780140143942.

HLUŠIČKOVÁ, Růžena a Blanka CÍSAŘOVSKÁ. *Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989: sborník dokumentů*. Praha: MAXDORF, 1994. Historia nova. ISBN 80-85800-15-2.

HOLZER, Jan, Miroslav MAREŠ, Pavel PŠEJA a Petr FIALA. *Komunismus v České republice: vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších*

komunistických organizací v české politice [online]. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1999 [cit. 2017-07-14]. ISBN 80-210-2249-3. Dostupné z: <http://alephuk.cuni.cz/CKIS-28.html>

HONAJZER, Jiří. *Občanské fórum: vznik, vývoj a rozpad*. Praha: Orbis, 1996. ISBN 80-235-0076-7.

HORÁČEK, Michal. *Jak pukaly ledy*. Praha: Ex libris, 1990. ISBN 80-900090-0-X.

KANEV, Georgi. *Bulgarian transition to democracy - why was it so difficult?* Supervised by Søren Schmidt. PhD diss., Aalborg University, 2016.

KARASIMEONOV, Georgi. *Partiınata sistema v Bŭlgariı̂a*. Sofiı̂a: GoreksPres, 2006. ISBN 978-954-616-161-1.

KITSCHOLT, Herbert. *Post-communist party systems: competition, representation, and inter-party cooperation*. New York: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-65288-x.

KOPEČEK, Lubomír. *Éra nevinnosti: česká politika 1989-1997*. Brno: Barrister & Principal, 2010. ISBN 978-80-87029-98-5.

KUMANOV, Milen, Kolinka ISOVA. *Istoricheska entsiklopediı̂a Bŭlgariı̂a*. 2. vyd. Sofiı̂a: Trud, 2008. ISBN 95-452-8202-9.

KUNC, Jiří. *Stranické systémy v re/konstrukci: Belgie, Itálie, Španělsko, Československo, Česká republika*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. Studie (Sociologické nakladatelství), 20. svazek. ISBN 80-85850-79-6.

LEE KAID, Lynda, Christina HOLTZ-BACHA. *Encyclopedia of Political Communication*. SAGE Publications. s. 1015. 2007. ISBN 978-1-4522-6562-9.

LEWIS, Paul G. *Party Structure and Organization in East-Central Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 1996. ISBN 9781782541363.

MÜLLER, Adolf. *Úvod do vědy o politice*. Praha: Lunarion, 1991. ISBN 80-901-0310-3.

NENOV, Dimitar. *Porivi i pokrusi: sŭzdavaneto na SDS i borbata za demokratiı̂a 1989-1992*. Bulgaria: Riva, 2014. ISBN 978-954-320-465-6.

NOVÁK, Miroslav a Tomáš LEBEDA. *Volební a stranické systémy: ČR v mezinárodním srovnání*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Vysokoškolské učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-86473-88-0.

- NOVÁK, Miroslav. *Systémy politických stran: úvod do jejich srovnávacího studia* [online]. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997 [cit. 2017-07-14]. Studijní texty. ISBN 80-85850-22-2. Dostupné z: <http://sfx.is.cuni.cz/sfxlc13?isbn=80-85850-22-2>
- PRODANOV, Vasil. *Bŭlgarskiîat parlament i prekhodŭt*. Sofiîa: Ciela, 2009. ISBN 9789542803522.
- PRZEWORSKI, Adam. *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. Studies in rationality and social change. ISBN 0-521-41225-0.
- PŠEJA, Pavel. Občanská demokratická strana jako hlavní „dědic“ OF a „agens“ stranického systému ČR (1991–1998). *Politologický časopis*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 10(4), 453-472.
- PŠEJA, Pavel. Občanské fórum jako katalysátor vývoje stranického systému ČR. *Politologický časopis*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 10(3), 316-327. ISSN 1805-9503.
- PŠEJA, Pavel. *Stranický systém České republiky: politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Srovnávací politologie. ISBN 80-7325-069-1.
- ROSŮLEK, Přemysl. *Bulharsko: Monokameralismus se silným postavením premiéra*. In: CABADA, Ladislav. *Nové demoracie střední a východní Evropy*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomia, 2008, 181 - 198. ISBN 978-80-245-1388-1.
- RUSTOW, Dankwart A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. 1970, 2(3), 337-363. DOI: 10.2307/421307. ISSN 00104159. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/421307?origin=crossref> (ověřeno ke dni 14.7.2017)
- RYCHLÍK, Jan. *Dějiny Bulharska*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. Dějiny států. ISBN 80-7106-497-1.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka. Úvod do současné politologie: [srovnávací analýza demokratických politických systémů]. Vyd. 3. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0218-9.

- SARTORI, Giovanni. *Parties and party systems: a framework for analysis*. Colchester: ECPR Press, 2005. ECPR classics. ISBN 0-9547966-1-6.
- SHARMAN, Jason Campbell a PHILLIPS JR. An Internalist Perspective on Party Consolidation and the Bulgarian Union of Democratic Forces. *European Journal of Political Research*. Blackwell, 2004, 43(3), 397-420. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2004.00159.x.
- SIMEONOV, Petko. *Goliãamata promiãana: 10. XI. 1989-10. VI. 1990: opit za dokument*. Sofiãa: Izd-vo "Otechestvo", 1996. ISBN 9544190600.
- STRMISKA, Maxmiliãan, Vít HLOUŠEK, Lubomír KOPEČEK a Roman CHYTILEK. *Politické strany moderní Evropy: analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-038-0.
- SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize: (od listopadu 1989 do června 1990)*. Vyd. 2. Praha: Prostor, 2009. Obzor (Prostor). ISBN 978-80-7260-219-3.
- SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad - prosinec 1989*. Díl 2, Dokumenty. Brno: Doplněk, 1997. ISBN 80-85270-78-1.
- SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad-prosinec 1989*. Díl 1, Události. Brno: Doplněk, 1997. Knihy, dokumenty. ISBN 80-7239-000-7.
- TODOROV, Anthony. The Evolution of the post-communist Bulgarian party system. In: GETOVA, Maria a A. N. USTE. *The Impact of European Union: Case of Bulgaria, Case of Turkey*. Sofija: New Bulgarian University Press, Dokuz Eylül Universit, 2007, s. 115-131.
- WHITEHEAD, Laurence. *Democratization: theory and experience*. New York: Oxford University Press, 2002. Oxford studies in democratization. ISBN 0-19-925328-5.
- WIATR, Jerzy J. *Socjologia polityki*. Wyd. 4. Warszawa: Wydawn. Naukowe Scholar, 1999. ISBN 978-838-7367-770.
- ŽELEEV, Želju. *Mitove i legendi za bãlgarskija prekhod*. Sofija: Ciela, 2014. ISBN 9789542815624.
- ŽENÍŠEK, Marek. *Přechody k demokracii v teorii a praxi* [online]. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006 [cit. 2017-07-14]. ISBN 80-7380-008-X. Dostupné z: <http://alephuk.cuni.cz/CKIS-28.html>

Prameny

OBČANSKÉ FÓRUM. *Co chceme! Programové zásady Občanského fóra*. Praha, 1989.

Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty/26-18.html?tmpl=component&print=1&page=>

OBČANSKÉ FÓRUM. *Co jsme: Vnitřní organizace Občanského fóra*. Praha, 1989.

Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty/31-23.html?tmpl=component&print=1&page=>

OBČANSKÉ FÓRUM. *Provolání Občanského fóra o jeho ustavení a jeho požadavcích*.

Praha, 1989. Dostupné z: <http://www.89.usd.cas.cz/cs/dokumenty/9-01.html?tmpl=component&print=1&page=>

SWAZ DEMOKRATICKÝCH SIL. *Uchreditelna deklaracija na SDS*. Sofija, 1989.

Dostupné z: http://www.omda.bg/page.php?title=Учредителна_декларация_на_СДС&IDMenu=209&IDArticle=2813

Časopisecké zdroje

YORDANOVA, I. *The national conference of the UDF*. Sofija: Democratsia, 20.5.1991, s. 1–2.

Internetové zdroje

Bulgaria: Parliamentary Chamber: Narodno Sobranie, Elections held in 1990. Inter-Parliamentary Union [online]. Sofija, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2045_90.htm

Bulgaria: Parliamentary Chamber: Narodno Sobranie, Elections held in 1991. Inter-Parliamentary Union [online]. Sofija, 1991 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2045_91.htm

Istorija. Sayuz na demokratichnite sili [online]. Sofija, 2013 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: <http://www.sds.bg/about/history>

Nacionalna krgla masa. OMDA.bg [online]. Sofija, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.omda.bg/public/bulg/k_masa/1405/1.htm

Narodno sabranie. Inter-Parliamentary Union [online]. Sofija, 2009 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2045_09.htm

Stenograficheski protokoli: na predvaritelna konstitutivna sreshta s rukavodstvo na SDS po probezhdaneto na Krgla masa. 3.1.1990. OMDA.bg [online]. Sofija, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.omda.bg/public/bulg/k_masa/0301sds/1.html

Stenograficheski protokoli: na predvaritelna konstitutivna sreshta s rukavodstvo na SDS po probezhdaneto na Krgla masa. 16.1.1990. OMDA.bg [online]. Sofija, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: http://www.omda.bg/public/bulg/k_masa/1601/1.html

Volby do Sněmovny lidu Federálního shromáždění konané ve dnech 8. - 9.6.1990 na území České republiky. Český statistický úřad. [online]. Praha, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: <http://volby.cz/pls/sl1990/u4>

Volby do Sněmovny národů Federálního shromáždění konané ve dnech 8. - 9.6.1990 na území České republiky. Český statistický úřad. [online]. Praha, 1990 [cit. 2017-07-15]. Dostupné z: <http://volby.cz/pls/sn1990/u4>

